

BAJAI HONPOLGÁR

2008. október

XIX. évfolyam 10. (216.) szám

Ára: 200 Ft

A Korinthoszi-csatorna ma

Türr István és a Korinthoszi-csatorna

Türr Istvánnak a Korinthoszi-csatorna építésének kezdeményezésében és megvalósításában betöltött szerepéről számos közlemény jelent már meg, megnyitásának centenáriuma alkalmából lapunk is közölt erről egy kitűnő cikket Solymos Ede tollából (*100 éves a Korinthoszi-csatorna*, Bajai Honpolgár, 1993. szeptember), ezért itt most csak a leglényegesebb mozzanatok összefoglalására szorítkozom, illetve megkísérlem néhány kevésbé ismert adattal egészíteni a történetet.

A Szezei-csatorna megépítésének (1859-1869) sikere nyomán feltámadt az érdeklődés más, a tengeri hajózóutak lerövidítését célzó elképzelések iránt. A legambiciózusabb ötlettel természetesen a Szezei-csatorna kivitelezője, Ferdinand Lesseps állt elő. 1876-ban francia bizottságot alakított egy, az Atlanti- és a Csendes-óceánt összekötő csatorna megvalósíthatóságának tanulmányozására. Türr, aki 1856 óta személyes ismerőse és őszinte bámulója a merész vállalkozónak, azonnal csatlakozik a kezdemé-

nyezéshez. Elnökséget vállal az óceánközi csatorna tervezésére létrehozott nemzetközi társaságban (Société Internationale du Canal Interoceanique), e minőségében engedélyt szerez a kolumbiai kormánytól a csatorna építésére, üzemeltetésére, és expedíciókat szervez a nyomvonal meghatározása céljából. Mindkét kutatóút vezetésével sógorát, a tengerésztiszt Lucien Bonaparte-Wyse-t bízta meg. Az 1876 novemberében indított elsőben egy fiatal magyar mérnöknek, Gerster Bélának is lehetőséget biztosít-

tott a részvételre. A gyilkos klíma, a mocsaras, nehezen járható terep rendkívül nehézé teszi a munkát, és jó néhány áldozatot is szed. Csak másodjára, 1878-ben sikerül megfelelőnek látszó terveket kidolgozni. A párizsi földrajzi kongresszus támogatását elnyerve 1879-ben Lesseps elnökletével megalakul a csatornaépítő részvénytársaság (alelnöke Türr István), és 1881-ben megkezdődik a kivitelezés. Ekkor azonban Türrt már más foglalkoztatja. Mondhatjuk, szerencséjére, mert így nem lesz szenvedő részese annak a hosszú, keserves folyamatnak, amely végül a csúfos bukáshoz és Lesseps perbe fogásához vezet.

A görög kormány már 1869-ben koncessziót hirdetett Iszthmosz, a Peloponnészoszt a szárazfölddel összekötő keskeny földszoros átvágásra, de a következő több mint egy évtized alatt mindössze egy vállalkozó, egy alkalmi bankcsoport jelentkezett a felhívásra, s az is visszalépett, mielőtt még a tervezésre sor került volna. Pedig a feladat nemcsak érdekes volt, hanem gazdaságilag is kifizetődőnek látszott. A felhívással a görögök egy ősrégi probléma megoldását igyekeztek elősegíteni. Amióta ugyanis tengeri forgalom folyt a térségben, tehát évezredek óta, ez a keskeny földszoros megkerülésére, azaz több száz kilométerrel hosszabb útra kényszerítette a Jón- és az Égei-tenger között közlekedő hajókat. Átvágásnak gondolata éppen ezért már évszázadokkal időszámításunk előtt foglalkoztatta a tengeri hajózásban érdekelt uralkodókat, de cselekvésre csak az egyébként igen rossz emlékű Néro római császár szánta rá magát i.u. 67-ben. 6000 zsidó rabszolgával és több ezer katonával egyenes vonalú árkot kezdett ásni a legkeskenyebb szakaszon. A 6-7 hónapig folyó munka során mintegy félmillió köbméter földet mozgattak meg, de a próbálkozás végül abbamaradt, s a 19. századig, a független Görögország megvalósulásáig a kérdés feledésbe merült.

Türr figyelmét felkeltette a panamainál ugyan lényegesen kisebb, de gyorsabb sikerrel kecsegtető feladata. 1881 elején Gerster Bélát a helyszínre küldte azzal a megbízással, hogy mérje fel a területet, s jelölje ki a csatorna nyomvonalának legkedvezőbb helyét, és dolgozza ki az építésben alkalmazandó műszaki eljárásokat. Gerster úgy találta, hogy a sziklás dombvidéken nem lesz könnyű dolguk az építőknek. A nyomvonallra három variációt dolgozott ki. A két rövidebb meglehetősen magas gerincek átvágását igényelte, a harmadik pedig, amely ***** vonalát követte volna, 11 kilométer hosszú volt. Végül a Néro korában kijelölt

vonalban állapodtak meg. (A döntésben a Szezei-csatornát üzemeltető mérnök véleményét is kikérték.) A csatorna így megálapított nyomvonala 6342 méter hosszú volt, és megépítése során egy 78 méter gerincet kellett átvágni. Gazdaságossági szempontokat figyelembe véve a csatorna szélességét 22, vízszint alatti mélységét 8 méterben határozták meg. (A szezei-csatornával azonos méreteket egy Türrnek írt levelében Lesseps is helyeselte.)

Türr már 1881 májusában kézhez kapta a György király aláírásával ellátott rendeletet, mely számára kizárólagos jogot adott a csatorna megépítésére és 99 éves üzemeltetésére, de a munka megkezdését két körülmény egy ideig hátráltatta. Az egyik az volt, hogy a csatornaépítésre vonatkozó 1969. (???) évi törvény a Türrék tervezeténél szélesebb mederszélességet írt elő, így azt meg kellett változtatni, Amikor ez megtörtént, újabb bonyodalom támadt: a decemberben tartott választásokon az ellenzék győzött, és az új kormánnyal előről kellett kezdeni a tárgyalásokat. A végleges, a korábbi rendeleteket nem módosító, immár törvény szintű döntés 1882. március 31-én született meg, és április 23-án, miután György király ünnepélyesen kiemelte az első ásonyomnyi földet, végre megkezdődhetett a csatorna építése.

A pénzügyi háttér megteremtése céljából Türr időközben megszervezte a Societe International de Canal Maritime de Corinthe elnevezésű részvénytársaságot. A 30 millió frank alaptőke az 1882 májusában kibocsátott részvények segítségével hamarosan együtt volt.

Négy magyar mérnöktársával a helyszíni munkát irányító Gerster főmérnök az angol csatornaépítésben jól bevált, ún. bevágási módszer alkalmazását szorgalmazta, a részvénytársasággal szerződést kötő fővállalkozó azonban két méregdrága kotrógépet vásárolt, és azok bevetését erőltette. Mivel ezek a gépek minduntalan felmondták a szolgálatot, a földmunka többsége a Gerster ajánlotta módon folyt. A vállalkozónak ennek ellenére sikerült a kotrók beszerzési árát és sokszori javítási költségét a társaságra hártatnia. Az eredmény az lett, hogy a vele kötött szerződésben megszabott összeg kifizetése után a részvénytársaság alaptőkéjéből 1887 végére semmisen maradt, pedig addig a földkitermelésnek mindössze alig több mint felét sikerült elvégezni.

1888-ban egy másik vállalkozó vezetésével folyt tovább a munka, de egy kötvénykibocsátással végrehajtott 10 milliós alaptőke-emelés nem volt elegendő fedezet ehhez, újabb tőkebevonásra pedig a pénzvilág megrendült bizalma miatt 1889-ben nem volt lehetőség. (Ez volt a Panama-csatorna Társaság bukásának éve!)

Türr röpiratokban és előadásokon bizonygatta, hogy az ügy érdemes a támogatásra, hiszen a csatorna több mint kétharmada készen áll (1888 végéig 8 millió köbméter föld kitermelése történt meg), de minden igyekezete hiábavalónak bizonyult, a bukás elkerülhetetlenné vált. A párizsi törvényszék 1890. február 12-én elrendelte a részvénytársaság felszámolását. A csőd Türr személyes vagyonának jelentős részét is elvitte.

A Türr által oly lelkesen megszervezett és elindított munkát végül egy görög mérnök-vállalkozó, Antonisz Matszosz fejezte be. A saját tizenhétmilliós és az általa alapított részvénytársaság 5 milliós tőkéjével egyéves szünet után folytatta az építést, és 1893 júliusában vizet bocsátott az elkészült csatornába. (Ehhez a korábban túl 3 millió köbméter földet kellett eltávolítania.)

A csatorna ünnepélyes megnyitása 1893. augusztus 5-én történt meg. Ez alkalommal mondott beszédében György király melegen méltatta a kezdeményező Türr István érdemeit, majd átnyújtotta neki a Megváltó Rend Nagykeresztje kitüntetését. Miután a királynő átvágta a csatorna előtt kifeszített selyemszalagot, a királyi jacht – rajta a királyi páron kívül a miniszterek, a diplomáciai testület tagjai és Türr – végighaladt az európai államok zászlóival feldíszített csatornán. Mögötte a többi díszvendég hajója és néhány hadihajó vonult. A csatornaépítés kalandjának mérlegét tehát Türr számára – ha egyáltalán eszébe jutott levonni – ez volt: anyagi csőd, erkölcsi siker.

Bár bevezetésében már nem vettek részt, Türr és Gerster neve elválaszthatatlanul összekapcsolódott a Korinthuszi-csatornával. Okkal, hiszen a kezdeményezés, a kor műszaki lehetőségeinek határait feszegető merész terv az ő érdemük. Erre hívja fel a figyelmet a csatorna partján elhelyezett, a szereplésüket méltató magyar és görög nyelvű emléktábla. A görögök hálás emlékezésének tartósságát bizonyítja az a kedves gesztus, amellyel meghívták Türr István szülővárosának küldöttségét a csatorna átadása centenáriumának megünneplésére. 1993 júliusában két bajai önkormányzati képviselő, Kelemen Márton és Márk Péter vezetésével a Gemenc Táncsoport és a Bácska Banda vettek részt és szerepelt a háromnapos ünnepségen.

A Korinthuszi-csatorna az építését követő években is csak a közepes méretű tengeri hajók átbocsátására volt alkalmas, csakúgy, mint a Szuezi-csatorna. Míg azonban annak a változó igényekhez igazodó szélesítését, mélyítését a sík terep lehetővé tette (ez többször meg is történt), a Korinthuszi-csatorna hasonló alakítgatása mérhetetlen

sokba került volna. Emiatt, meg talán a hajózóutak 20. századi változásának következményeként, a görögországi csatorna ma is olyan, mint átadásakor volt. Manapság főleg turistahajók közlekednek rajta, friss statisztikák szerint évente mintegy tizenegyezer.

A különleges látványért sok turista is megáll a csatornánál. Gyönyörködnek a meghökkentően meredek, magas sziklafalak közt csillogó kék víztükörbe, és közelről tanulmányozhatják az évmilliók alatt egymásra rakódott, jól megkülönböztethető kőrétegeket. Az utóbbi években egy néhány évtizede divatos extrém sport, a bungee jumping megszállottjai is felfedezték a helyet. Az ún. sport ennyiből áll: a bátorságát próbálgató vállalkozó, miután testére hosszú, rugalmas gumikötelet erősítenek, leugrik a szédítő mélységbe, és a kifeszülő, majd visszaránduló kötélnek percekig le-föl rángatózik. Türr, bár sok mindent megért, sosem hitte volna, hogy egyszer még ilyen örültségnek is színtere lehet a csatorna.

Bálint László

Gyászos emlékű október

Az idő gyors szárnyakon repül, s nemcsak az évek, de az évtizedek is szinte észrevétlenül suhannak tova. Alig tudom elhinni, hogy immár 5. évfordulójához érkezünk annak a szomorú októbernek, amely Baját sújtotta 1953-ban.

Mikor a lavina négy mártír halálával elindult 1952 novemberében, az első szervezők letartóztatásával, senki se sejtette, hogy milyen tragikusan, négy mártír halálával fog végződni a bajai szervezkedések története. 1953 októberében a hóhér gyilkos keze kioltotta három bajai hazafi, v. Gramling László, v. Koppándi József és v. Kosztolányi József, majd 1954 januárjában v. Harczos László életét.

Mi volt a bűne ezeknek a szervezkedőknek? Csak annyi, hogy egy független, szabad Magyarországról és igazi demokráciáról álmodtak, és ezért tenni is mertek valamit, abban az időben, mikor a kegyetlen sztálini diktatúra minden szabad gondolatot vérbe fojtott. Az a rendszer félt mindenkitől, aki másképpen mert gondolkodni, és ezeket minden eszközzel elhallgatni törekedett.

A vádak hosszú, kínos vallatásokkal kiterőszakolt és kiforgatott vallomásokra voltak alapozva, melyek a valós tényeket meghamisítva, az ÁVH által előre megha-

tározott sémának kellett megfeleljenek. Így lettek becsületes magyar hazafiakból hazaárulók, kémek, terroristák stb. Azok vádolták őket ezzel, akik eladták az országot a megszálló hatalomnak, és a magyar nép érdekeit teljesen idegen érdekeknek rendelték alá. A „vae victis: jaj a legyőzötteknek” elve teljes mértékben érvényesült.

1953 júniusában a hírhedt vérbíró, Jónás Béla jogi komédiának beillő bírósági tárgyalásán a bajai szervezkedések három vezetőjét, v. Koppándi Józsefet, v. Gramling Lászlót és v. Kosztolányi Józsefet halálra ítélte. Jómagam, annak ellenére, hogy az ügyész kétszer is halálos ítéletet kért ellenem, életfogytiglani börtön ítélettel elcsúsztam a kötél alatt.

A katonai bíróság még szigorúbb volt, első fokon a szervezkedések fiatal katonáinak tagjai közül ötöt: v. Harczos Lászlót, Gondos Sándort, Szarka Lászlót, Eöri Józsefet és Várnagy Istvánt halálra ítélte. A másodfokú tárgyaláson Eöri József ítéletét 15 évre, Várnagy Istvánét életfogytiglani börtönre változtatták, Gondos Sándor és Szarka László kegyelmet kaptak, de v. Harczos Lászlót 1954. január 14-én kivégezték.

Ma már az utolsó bajai vagyok, aki az első három kivégzett mártír utolsó hónapjairól tanúskodhat, mert végső n apjukig min-

den nap láttam őket. Bátyámmal és a velünk elítélt bajaiakkal a tárgyalás után a Markó utcai börtönben hat hétig egy zárkában voltam. 1953. július 27-én néhányunkat átszállítottak a Kőbányai Gyűjtőfogház elkülönített osztályára, ahol a halálraítéltekkel voltunk együtt. Abban az időben hat halálraítélt volt a Gyűjtőben, közöttük három bajai: v. Koppándi József, v. Gramling László és v. Kosztolányi József.

A Gyűjtőben csak a séták és fürdés alkalmából láthattuk egymást. A sétákon igyekeztünk egymás háta mögé besorolni, és a tilalom ellenére a felügyelő őr háta mögött néhány suttagó szót váltani. A fürdés alkalmából egy kicsit több lehetőség volt a beszédre.

A halálosok bizakodtak a kegyelemben, mert valahonnan hírt kapta arról, hogy Rákosi helyett most Nagy Imre van hatalmon, aki enyhébb politikát folytat, mint elődje. A legaktívabb közöttük Koppándi József volt, aki mindig jó híreket terjesztett. Gramling László csendesesen sétált, bátyám kemény, katonás léptekkel rötta a köröket a börtön udvarán. Látszólag egyikük se volt megtörve, férfiasan néztek szembe sorsukkal, noha nem volt könnyű minden nap a végzetes napot várni. Bátyám leginkább fiatal felségéért, Rózsiért aggódott, akiről a külvilágtól

való teljes elszigeteltség miatt semmi híre nem volt. Így múltak el a derűs nyári napok, majd a borongó őszi, lassú egyhangúságban. Mindennap arra figyeltünk a sétán, hogy köztünk van-e mind a hat halalos.

Október ötödike volt az utolsó nap, mikor még mind a hatot láttuk, azután jött a végzetes október hatodika. Reggel később volt ébresztő a szokásosnál. Mi, akik a börtönben újoncok voltunk, még nem tudtuk, hogy ez mit jelent. Délelőtt a sétán a két halalos, v. Koppándi József és v. Gramling László hiányzott a sétáló közt. Az aradi tragédia száznegyedik évfordulójának hajnalán végezték ki őket.

Október 21-én bátyám a sétán mögöttünk volt, és gratulált édesapám közelgő hatvanadik születésnapjára (október 27.) Október 23-án még velünk sétált. A séta után délelőtt kihallgatásra kísérték ügyünkkel kapcsolatban, útközben találkoztam a folyosón bátyámmal, akit kihallgatásról kísért vissza egy őr a zárkájába. Szemünk összevillant egy pillanatra, amikor egymás mellett elmentünk, utána már csak bakancsainak ke-

mény kopogását hallottam a folyosó kőpadlóján. Ez volt az utolsó találkozásunk, ami mélyen belevésődött az emlékezetembe. Másnap, október 24-én ismét később volt az ébresztő, és a sétán már csak három halalos vett részt, v. Kosztolányi József örök-re eltűnt a sétálók közül.

1954 januárjában már dolgoztam a gombüzemben, mikor január 14-én elterjedt a szomorú hír, hogy hajnalban négy fiatal katonát, köztük v. Harcos Lászlót kivégezték.

A kivégzések estéjén lópatkók csattogását és kocsizörejt hallottam a börtön udvarán. Akkoriban még nem tudtam, hogy ez a kocsis vitte a kivégzetteket a kőbányai temető 301-es parcellájába, ahol jeltelen, titkos sírokba temették őket. Ha visszagon-dolok ezekre a patkódobogásokra, Ady Endre A halál lovai című verse jut eszembe. Ezek a lovak is a halál lovai voltak, de nem felénk közeledtek, hanem már megtalált lovasaikat vitték a halál birodalmába.

Több mint fél évszázad múlt el azon gyászos október óta, de emlékei máig is kitörölhetetlenül élnek bennem, noha az

idő felettem is alaposan eljárt. Az akkor 27 éves fiatalemberről 80 év feletti öregember lett, aki ma még tanúskodhat ezekről az eseményekről. Ki tudja, meddig?

Rettenetes idők szomorú emlékei ezek, mikor több száz derék magyar hazafi életével fizetett azért, mert egy szabad, boldog Magyarországért tenni is próbált valamit. A börtönökben láttuk csak igazán, mennyien voltak 1956. október előfutárai. Álmuk 1990-ben megvalósult, tragédiájuk csak az volt, hogy megelőzték a történelmet, mint előttük már annyi nagy hazafi is tette.

Ma már az egész ország fejet hajt mártíri-jai emléke előtt, emlékművek és emléktáblák hirdetik nevüket. Baja város az első között emelt emlékművet a kommunizmus áldozatainak, hisz városunk büszke lehet arra, hogy fiai valamikor kivették részüket a diktatúra elleni harcból. Emlékeztessék ezek az emlékművek a fiatalságot arra, hogy kiknek köszönheti, hogy ma már nem kell a diktatúra rémségei között, rettegve élnie.

Dr. Kosztolányi Károly

Szomorú szívvel vettük tudomásul a hírt, hogy a minden szépre, nemesre nyitott lelkű egykori neves cserkésziparancsnok, Cserba György szeptember 10-én, életének 97. évében elhunyt. Nem sokkal halála előtt kaptuk meg tőle közlésre a gazdag cserkészyűjteményéből való alábbi újságcikket, amely a 75 évvel ezelőtti IV. Cserkész Világtalálkozóról tudósít. Az 1933. július 22-től augusztus 15-ig tartott gödöllői dzsemborin Cserba György volt a vezetője az ott táborozó bajai cserkészeknek.

Bajai és Bácskai cserkészek a gödöllői világtáborozáson

A Bajai Újság kiküldött tudósítójától – Gödöllő, augusztus 8.

Oszlja a nap tékozló jószívűen télire sajnált melegét a cserkészáros fölé, ahova most sűrű negyedóránként ezer és ezer ember érkezik. Vasárnap sok érdekesség kínálkozott; a mindenre kíváncsi pestiek nem akarták elmulasztani a kedvező élvezeti lehetőségeket. Nem tudom, hiteles-e értesülésem, de gödöllői „cserkészkörökben” az a vélemény járja, hogy a vasárnapi látogatók száma szerény felbecsüléssel is elérte a százezret. Még az esti táborútznél is huszonötezer ember szorongott, pedig akkor má a vendégek nagyobb részt visszautaztak Budapestre, vagy legalább is az agyonzsúfolt vonatok előtt tolongtak. Hála az előre odarendelt cserkészkordonoknak, szerencsétlenség mégsem történt.

Autók állandó tömkelege a tábori misén

Az exotikus érdekes cserkészdzsungel színes, tarka képe megfogja a látogatókat, akik nem könnyen tudnak szabadulni sajátos, kedves varázsa alól, és most Gödöllő

az ország központja; a legtekintélyesebb pedig: a – cserkész. Elképzelhetetlen az az érdeklődés, ami a tábort és az ott történőket állandó kísérőül környezi. Vasárnap délelőtt autók tömkelege hozta át Budapestről az előkelőségeket.

Gr. Festetich Pál, a pesti cserkész csapatok főparancsnoka – ezidőszerint az idegenvezetéssel megbízott és rendkívül igénybe vett cserkésraj parancsnoka v elegáns szürke autóján vitte a táborba az ifjú József Ferenc főherceget, aki Baden Powellel, a világ minden cserkészenek népszerű Bi Pi-jével megjelent a Magyarország bíboros hercegprímása mondotta tábori nagymisén. Tóth Tihámér szereplése, illetve több nyelvű szentbeszéde ugyancsak vonzotta a látogatókat. Az előkelőségek mind a táborban ebédeltek, a közvetlen gr. Festetich egyszerű tábori asztalnál cserkészfiaival étkezett, alig egy hajításnyira tőlünk, s így jól láttuk, hogy

ebédidőig alaposan megéhezett. Ott sűrűtek-forogtak körötte szíves figyelemmel a „cserkészsabácnok”.

A skótok a tábor sztárjai

Mikor Bi Pi-vel és a főherceggel szemlére indultak, a diadalmas cserkészujjongásnak alig akart vége szakadni. Annyi volt köröttük a fényképezőgép, hogy lépni is alig tudtak tőlük. Megolvastam, az egyik szakasznál egymás mellett egyszerre tizenhárom cserkész szegezte rá a masináját. A fényképezési inváziót boldogan szenvedték a külföldről érkező cserkészek is. A legnagyobb hódítást persze a hihetetlenül népszerű skótok aratták. Hiába, míg áll a világ: szoknyák előnyben. Ezt az előnyüket ügyesen ki is használták, mivel lehetőleg ugyancsak szoknyás elemekkel „vetkeztek”. Annyit már a helyzettel ismerősebb magyar cserkészek is elárultak, hogy a skótok szeretik a népszerűséget is, de még jobban a nőket. Különben a skótok

a tábor sztárjai. Majdnem a skótokkal vettekedsz népszerűségben a hinduk, számiak, arabok, irakiak és egyiptomiak. Ezek idegen típusú arcuknak és fejdíszüknek köszönhetően hihetetlenül nagy közönségsikerüket. Éltek is vele. Ugyancsak sűrűn hagyták magukat fényképezni a magyar hölgyekkel, és bámulatosan gyorsan ismerkedtek velük.

Látogatás a bajai csapatoknál

Egyébként a tábor a maga érdekesen nemzetközi jellegével bőven nyújtott alkalmat a barátkozásokra. A legellentétebb képeket vetítette a tábor. A debreceni fiúk és vendégeik a japánokkal barátkoztak, Irak és Egyiptom fiai a szegedieket látogatták, a lányos képű angolok a somogyi bicskásoknál tanyáztak. A szegediekkel együtt az V. altáborban a cserkészfalvaszoros északnyugati bevezetőjénél áll a bajaiak és a bácsalmási csapat erdőszegte pompás táborhelye, Bácska, Békés, Csongrád, Szeged, Svájc, Ausztria találkoznak itt békés testvériségben. Ez az altábor nemcsak a legszebb, a leggondozottabb is. Eme tulajdonsága azonnal szembevetődik. És nincsen a megállapításban semmi túlzottság: vitéz Mária-földy Márton az V. cserkészkörület elnöke személyesen és szakszerűen vigyáz a rendre. Hát nem vallanak szégyent. Svájc és Ausztria tábora is szép, szemnek kellemes látvány. Mert itt tudni kell azt is, hogy bizony a külföldiek nem csinálnak nagy kérdést a tábori életből. Az a rend, tisztaság és hozzátehetjük csend, ami kivétel nélkül valamennyi magyar csapat táborhelyét jellemzi, a külföldi csapatoknál teljesen hiányzik. Az angolok, különösképpen pedig gyarmati cserkészeik, roppantul primitívek, egyszerűek a magyarok mellett.

Vezetnek a bácskai fiúk

És ebben járnak elől az V-ik altáborbeliek a már pedánsabb osztrák sógorral és tisztá svájci fiúkkal. Amint a táborba értünk, azonnal észrevesszük a szegediek szép alföldi módra készült parasztházát. Tetején gólyafészkek és benne egy gólya – kitömvé. Van valódi bubos kemencéjük, mennyezetig tornyosított ágyak, tulipános ládájuk és egy pompás Lehel kürtjük díszes faragással. A kapujuk pirospaprika láncfűzér. Az alföldi ház egyik szobájában megtaláljuk v. Mária-földyt, aki május 7-iki bajai látogatásáról emlékezik. Ekkor avatták zászlójukat a bajai IV. Károly cserkészek is. Szemben laknak a szegediekkel. Hatalmas halászháló kapujuk van és az idegenforgalmi hivatal nem panaszkodhat, mert a táborkerítés előtt színes zuzalék kőből kis halmocskán felírás áll: „Nyaraljunk Baján”. A derék Cserba Gyurka segédtsízt a bajaiak vezetője. A vasárnapi életmentő cserkész összejövetelen a magyarokat ő képviselte és Bi Pi kétszer is megrázta a kezét. A bajaiak különben is büszkéek lehetnek fiaikra, mert az V. táborban ők a díszraj, a cserkészmelegnyitó felvonuláson ők vezettek és dicséretet is nyertek.

Állandóan jönnek a vendégek

A VI. Károly csapatától beljebb a III. Béla reál-gimnázium Damjanich csapata tanyázik. Pompásan faragott ökörszarvval díszített búzakalász kapujuk van. Velük van Barta Lénárd és dr. Horváth Ernő parancsnok. Éppen kedves vendégük volt, amikor odatoppantunk. Dr. Mamusich József, a Bajai Újság felelős szerkesztője, ezúttal mint a bácsalmási Cserkészintéző Bizottság elnöke járt ott. Lelkesítő beszédet is intézett valamennyi bácskai csapatához. Persze szívesen fogadták a bácskai csapatok a bajai vendégeket.

Víg élet a táborozás

A tanítóképző Tóth Kálmán csapatának konyhája felől finom pecsenyeillat bizonyította, hogy a tábori élet nem jár éhezéssel. Gyönyörű edényfelszerelésüket bármely gazdasszony megirigyelhette volna. Vezetőjük, Prell György tanár szívesen elmeséli másfélhetes tábori életük élményeit. Itt jelentem, a képzőnek stílszerűen hangjegyekből áll a kapuja. Közvetlen szomszédai, a felsőkereskedelmi fiúiskola Csermák cserkészei Raffay Imre parancsnokkal táboroznak. A parancsnok úr büszkén feszít új egyenruhájában, észre kell venni, olyan, mintha ráöntötték volna. Beszélni azonban alig jut ideje, éppen ebédelnek. Látogatóik is érkeznek, üzenetet továbbítanak az otthoniaktól.

A külföldiekkel is barátkoznak

Még egy bácskai csapatra kell figyelni, ezek a bácsalmási Tomory Pál cserkészek, Szabó D. Béla a parancsnokuk. Mikor hozzájuk látogattunk, éppen a táboron kívül tanyáztak. Másoknak is szembevetődik fegyelmességük. Szép sátraik vannak és rend, tisztaság mindenütt. Általában a bácskai fiúk jól festenek. Az angolokkal, osztrákokkal, lengyelekkel barátkoznak legszívesebben és a finnekkel, akik sűrűn látogatják őket.

Minden nap új és új teendőket, de érdekességeket is tartogat számukra. Telve vannak élménnyel, impressziókkal. Akad sok neves látogatójuk is, de mégis a legnagyobb örömet jelenti egy-egy hazulról küldött csomag, vagy levél. És azt üzenik az otthonmaradottaknak, hogy kitűnően megvannak, köszöntenek és várnak mindenkit Cserkészországba, a szép Gödöllőre, ahol most ötvennégy nemzet fiai fölött ragyog az ezerszentes magyar Szent Korona.

Bárdos Amália

Bajai Arcképcsarnok

Melles Béla

(1891-1939)

Baján született 1891. június 28-án Melles Károly gőzhajózási felügyelő és Teichner Krisztina fiúgyermeké az akkor még Baja 710 számmal jelzett, Hegedűs György tulajdonában lévő házban, mely a Rókus utca 29. szám alatti épület telkén állt, de az 1990-as évek elején lebontották. Az elemi iskola elvégzése után a helyi Ciszterci Rend Katolikus Gimnáziumában folytatta tanulmányait. Akkortájt már – a régebbi számozás szerint – az Árpád utca 28. számmal jelzett házban laktak, ahol egy

időben zenét kedvelő szülei lakásán a helyi kamarazenét kedvelők és játszók is hajlékot kaptak. Az 1901-1902. tanévtől kezdve – a nyolc osztály elvégzése után – „érett” eredménnyel 1909-ben érettségi vizsgát tett. Gimnáziumi tanulóként kitűnt kiváló hegedűjátékával, ezért egy nevét eltitkoló adakozó 10 aranykoronás jutalmát az iskola „a zenében tanúsított buzgóságáért” neki ajándékozta. Zeneileg jól képzett édesapja volt az első mestere, akitől hatéves korától kezdve tanulta a zene alapjait.

Középiskolai tanulmányai után a mérnöki pályára készült. Műegyetemi hallgató lett két és fél évig, amikor elhatározta, hogy a mérnökség helyett inkább a zenei hivatást választja. Zenei tanulmányait Pesten nem hagyta abba, ott Grünfeld Vilmos, az Operaház akkori első hangversenymestere volt tanára, akinek biztatására választotta a zenei pályát, melyet édesapja ellenzett. 1913-ban bevonult katonának, megkezdte önkéntes évének letöltését, majd a harctérre került, ahonnan kétszeri sebesü-

lése után 1915. március 28-án tartalékos zászlósként orosz fogságba esett. A szibériai Krasznojarszk város fogolytáborába került, ahol bőven jutott ideje elmélyedni zeneművek tanulmányozásában és a hegedű**** gyakorlásában is, ahol egy vonósnegyest is alakított. Tagjai hadifogoly tisztetek voltak (Melles, Hódossy, Kolozs és dr. Mangold), akikből segítségével 80 tagú szimfonikus zenekar jött létre, hiszen a tábor 44 000 hadifoglya között sok hivatásos és jól képzett amatőr muzsikusként akadt, akik szükségéből – Melles irányításával – a hiányzó hangszerek elkészítésére is vállalkoztak. Dr. Boldis Dezső karnagy vezetésével három év alatt a körülményekhez képest sikerült a zenekar színvonalát művészi nívóra emelni. Száznál több hangversenyt adtak hadifogolytársaik részére.

Melles Béla a hadifogoly élet egyik igencsak jellegzetes magyarja volt, mert – külön tábori engedéllyel – beiratkozhatott a szentpétervári zeneakadémiára, ott zenei tanulmányait Auer Lipótnál, az akkor Szentpéterváron élő, magyar származású kiváló hegedűművésznél, a modern hegedűjáték egyik legnagyobb hatású vezetőjénél, a Rimszkij-Korszakov tanítványánál kezdte és a nagy orosz zeneköltőnél, Glazunovnál fejezte be, aki a pétervári konzervatórium partitúrajáték, zeneelmélet és hangszerelés tanára, majd igazgatója volt. Hadifogsága alatt lehetőséget kapott arra is, hogy sűrűn játszhasson a moszkvai operaházban. A forradalom kitörése után haza kívánt jönni. 1918-ben ért Szentpétervárra – ahol 1920-1921-ben már Auer professzor tanársegéde volt, akinél művészi diplomáját szerezte. Szabadon maradhatott 1921 nyaráig, mert Glazunov – akinek nőtestvérét még Oroszországban feleségül vette – kiállt érte. A hatóságok folytonos zaklatásait már nem bírta, így 1921 májusában négy napi viszontagságos bolongás után feleségével együtt jött haza Magyarországra.

Hazatérve a zenei életben hamar kivívta a tehetségének megfelelő helyet. A kiváló hegedűművész az Operaház zenekarának tagja, koncertmestere lett (1921-1939), 1936-tól haláláig pedig a Zeneművészeti Főiskola tanára volt, aki a zenekari gyakorlat és a vonósnegyes tanszéken végzet eredményes művészpedagógiai munkát. Az 1923-24-es szezont a Waldbauer-Kerpely kvartett tagjaként koncertezte végig, de nem volt összeegyeztethető operai szerződésével, hogy hosszabb ideig távol maradjon az Operától, ezért kilépett 1924 áprilisában, és megalakította a Melles Vonósnegyes Társaságot, és a tanítást majdnem teljesen abbahagyta, hogy

több időt szentelhesse a gyakorlásra. Tagjai voltak – a primhegedűs Melles Béla mellett – Banda Márton hegedűs, Gáti István brácsás és Scholz János gordonkás. Első nagy hangversenyük 1925. január 29-én Bécsben volt.

Az együttes hazai szereplésein kívül sikeres külföldi hangversenykörutakat is tett. Így például Olaszországban, ahová majd minden évben lerándultak. Itáliában úgy ismerték őket, mint bármely nagy olasz operaénekes, Mellest Milánóban úgy fogadták, mintha diplomata lenne, ahol a nagy számú közönség lelkesen ünnepelte a hegedű magyar Orpheuszát, aki szinte kezében tartotta a hegedű húrjai feletti hegemoniát, akit még az olasz miniszterelnök is fogadott. Egyik diadalmas olaszországi hangversenyükről távirati stílusban ezt üzenté 1925. április 2-án: „Erkölcsi és anyagi siker, valósággal a tenyerünkön hordva ünnepeltek bennünket. Ma már a második koncert három nap alatt. Üdvözléssel: Melles Béla.” Jártak Angliában, Ausztriában és Németországban is, de elsősorban Itáliában és Bécs városában aratta a legnagyobb sikereket az európai viszonylatban is első között álló quartett. Bécsben Kodály vonósnegyesét játszották, melyet az osztrákok a modern zene csodaalkotásának aposztrofáltak. Pedagógiai munkássága mellett a Melles Vonósnegyessel eredményeket ért el a magyar zene megismertetése érdekében. Arra is volt ereje kezdődő betegsége idején, hogy 1938-ban a stuttgarter rádió felkérésére előadást tartson a magyar zenéről és zenei életéről. 1937-ben a salsburgi zenekart vezényelte, mivel annak karmestere megbetegedett. Ezen szereplésével annyira elégedettek voltak, hogy a Salsburgi Ünnepi Játékokra karmesterként akarták szerződtetni, de hazai elfoglaltságai miatt ennek csak részben tudott volna eleget tenni, ezért lemondott róla.

Az első világháború utáni nehéz gazdasági viszonyok következtében a magyar muzsikuskörök rossz anyagi helyzetbe kerültek, ezért az állástalan zenészek szimfonikus zenekarát szervezte, önzetlenül élére állt, karmestere lett. Szervezői tevékenységet végzett az Emericánás (egyetemisták és főiskolások egyházi vezetése) zenekarának létrehozásában és működtetésében. Munkásságát számos sikeres növendékhangverseny je-

Fotó az Országos Széchenyi Könyvtár zeneműtárából

lezte. Terveket készített annak érdekében, hogy hangversenykörutakat szervez külföldre, amelyen majd megismerteti a magyar zeneművészeket. Elgondolásait megvalósítani már nem tudta, betegeskedni kezdett, de felépült. Aztán teljesen váratlanul, 1939. február 4-én szívtrombózis következtében elhunyt. Halálának napján az egyik legelfoglaltabb magyar muzsikuskalendáriumában az alábbi előjegyzések voltak olvashatók: 8-kor vonósnegyes próba, 11-kor Zeneakadémia, fél 1-kor rádió, 3-kor Emericánás, 5-kor Filharmónia. Nap programjainak egy része elmaradt, mert kora délután elhunyt.

Váratlan halála őszinte részvétet váltott ki a muzsikuskörökben. Halálának híre hamarosan Bajára is eljutott és részvétet váltott ki, hiszen sokan ismerték, becsülték és többen éltek Baján is egykori gimnazista osztálytársaik közül. Földi maradványait február 7-én a Farkasréti temetőben szentelték be, majd átszállították a régi Németvölgyi úti sírkertbe, és az ottani családi sírboltban helyezték végső nyugalomra a mindössze 48 évet megélt művészt, aki életének aránylag rövid évtizedei alatt igencsak eredményes munkát végzett a magyar zenei életben. Sokan elkísérték utolsó útjára. Ott volt a magyar zenei társadalom színe-java, ott voltak az egykori hadifogoly tisztetek, akikből zenekart szervezett Krasznojarszkban, és gyászoló zeneakadémista növendékei is. Sírjára az alábbi szöveget vésték: „Isteni művészete vigasza volt Szibéria rabjainak, reménye a megcsonkított haza csüggedt magyarjainak, büszkesége a magyar névnek a művelt nyugaton.”

Melles Béla szülővárosába járt nyaralni, itteni jelenléte felfrissítően hatott a város zenei életére. Több alkalommal hangversenyeken is szerepelt vonósnegyesével Baján.

Így pl. 1924. december 4-én, majd 1925. május 2-án Karig Emilnek, a tanítóképző zenetanárának rendezésében volt hangversenyük, melyen közreműködött Zsámboky Lajos gordonkaművész. Az 1926-ban alapított Bajai Liszt Ferenc Kör rendezésében 1927. február 7-én koncerteztek, amikor a vonósnégyes tagjai voltak: I. hegedűs Melles Béla, II. hegedűs dr. Gulden Jenő, brácsás Gáti István, gordonkás dr. Kárpáthy Sándor, az Operaház művészei. A magán-számok zongorakísérője Kósa György zeneszerző, zongoraművész volt. Ezen koncerten az alábbi műveket játszották:

Beethoven: B-dur vonósnégyes,
Glaznov: Chant de Menestre, Dodard:
Serenade, Van Goeus: Tarantelle, előadta
dr. Kárpáthy Sándor gordonkaművész.

Dohnányi: A-dur vonósnégyes,
Fibich: Poémel, Hubay: Csárdajelenetéből
Hullámzó Balaton, Dvorzák: A-dur
zongoraötös a Melles Vonósnégyes előadásában,
Kósa György zongoraművész közreműködésével.

Nagy sikerű hangversenyei mellett egyes források szerint a bajai szerepléseit avatatlan személyekre jellemző megjegyzések is kísérték, azon próbálkoz-

ván, hogy sikereit csökkentésék. Erre egy zeneértő orvos adott választ egy helyi lapban, amikor így jellemezte Melles művészi kvalitását: „Bár én is olyan jó belgyógyász volnék, mint amilyen kiváló hegedűs Melles.”

Városunk szülöttének élete sokszor romantikus epizódokban is bővelkedett. Az országos nevű hegedűművész, karnagy és zenetanár, kinek tehetségét külföldön is elismerték, a magyar zenei élet egyik legkiválóbb személyisége, leglelkesebb, legtevékenyebb művésze volt.

Bánati Tibor

Bátmonostori tamburaszó

A tambura a lantfélék családjába tartozó hosszú nyakú pengetős hangszer. A délszlávok valószínűleg török közvetítéssel vették át Keletről ezt a hangszeret, melynek a szláv-török típusú változatát nevezik tamburának. Ez a típus terjedt el a Balkánon és hazánk déli tájain, főként a két hajózható folyónk, a Tisza és a Duna mentén.

A tamburazenekarok a mai Horvátország, Szerbia, valamint Magyarország déli területein (Tolna megye – Sárköz; Baranya megye – Mohács és környéke; Bács-Kiskun megye – Baja és környéke), a vonós cigánybandák mintájára jöttek létre a 19. században.

Ennek következtében a magyarországi tamburaegyüttesek harmonizálása, játéktípusa, repertoárja lényegében azonos a környezetükben működő cigánybandákéval. Elmondható, hogy amit a vonós cigánybandák játszottak, illetve játszanak: hallgatót, csárdást, frisset, keringőt, tangót, néhány modernebb zenét, azt a tamburások is előadták/előadják. Ennek az is oka, hogy a zenészek mindig a közönség igényeihez igazodtak, igazodnak.

Az újabb alapítású tamburazenekaroknak működésük területén ugyanolyan rangjuk volt, mint a régibb gyökerekkel rendelkező cigányzenekaroknak. Ugyanúgy zenéltek lakodalmakban, városi multságokon és csárdákban is.

Baja környékén ma is több településen (pl. Bácsbokod, Bátmonostor, Gara, Dusnok) működik tamburazenekar, melyeknek tagjai között szerencsére nemcsak idősek, hanem fiatalok is vannak. A hangszer megszólaltatói megjelennek a farsangi időszak zenés, táncos összejövetelein, a prélókon, az asszonybálakon, a Márkónapi (ápr. 25.) rendezvényeken, a „du injanca”-ként ismert aratóünnepeken, folklórfesztiválokon.

A Bajától mintegy 10 km távolságra fekvő Bátmonostoron a szóbeli emlékezet a 20. század elejéig tudja visszavezetni a tamburazenekarok működését. Azóta több generáció követte egymást rokonsági alapon továbbadva a muzikális tudást.

A zenei pályán tehetségesnek mutakozó bátmonostori fiatalokat Balogh Zsóka karolta fel az 1980-as évek közepén. Munkájának eredményeként a szépen összekovácsolódott zenekart több környékbeli település (Nagybaracska, Érsekcsanád, Sárpiilis, Decs) néptáncsoportja kérte fel, hogy kísérje őket fellépéseiken. A hazai szereplések mellett még külföldre (Ausztria, Németország, Dánia, Lengyelország, Szlovákia, Olaszország, Franciaország, Törökország, Spanyolország, Szerbia, Horvátország) is eljutottak.

A zenekarvezetőnek már korán feltűnt egy csöndes, szerény gyermek, Csurai Attila tehetsége és szorgalma. Amellett, hogy maga is tanította muzsikálni, még a vaskú-

ti Ribár József zenészhez is el irányította. Attila az általános iskolát Bátmonostoron végezte, utána a Jelky András középiskolában előbb a géplakatos, majd a szobafestő szakmát sajátította el, később ugyanitt megszerezte az érettségi bizonyítványt is. Mivel tanulási vágya továbbra sem szunynyadt, jelentkezett a nyíregyházi főiskola ének-zene-, népzene-tanár szakára, ahol 2007-ben sikeres diplomát szerzett. Immár két éve Baján is tanítja tamburázni az ifjúságot, a Danubia Alapfokú Művészetoktatási Intézmény falai között. Emellett 10 gyermeket oktat a báti általános iskolában és hármat Szekszárdon.

Falujának zenei kultúráját tovább élteti a Bátmonostori Tamburazenekarral, amelynek mai felállása a következő: Csurai Attila zenekarvezetőként prím-tamburán játszik, Nébl Zsolt és Szabó Ádám basszprímen, a prímás öccse, Csurai Milán tamburaböngőzik, a kontrás pedig Balázs László.

A zenekar célként tűzte ki, hogy megőrizze és az utókorra átörökítse az előző nemzedékek tamburahagyományait. Ahogy a régi cigány tamburások is akár három-négy

nemzet (magyar, horvát, szerb, sváb) repertoárját játszották, úgy a fiatalokból álló mai tamburazenekar is játszik magyar (bácskai, sárközi), és délszláv népzene, sváb nótákat,

népies műdalokat (magyar nóták), cigány-nótákat, illetve klasszikus műveket egyaránt. Azt is mondhatnánk, hogy Bácskában a tambura egyfajta összekötő kapocs a többnemzetiségű települések zenei kultúrája között.

A bajai Türr István Múzeum emeleti kiállítótermében 2008. október 17-én *Pengve száll a dal* címmel időszaki kiállítás nyílik, amely a tambura bajai és környékbeli hagyományát mutatja be. A tárlaton egy hangszerkészítő műhely enteriőrje, a tambura különféle típusai, zenekarok fényképei, zenei élettel kapcsolatos dokumentumok láthatóak majd. A vitrinekben és a falakon elhelyezett tárgyi emlékeket a 16 órás megnyitón a Bátmonostori Tamburazenekar tagjai töltik meg élettel.

Kothencz Kelemen

Diktátorok évszázada

II. A Führer: Adolf Hitler (1889-1945)

Kétségtelen, hogy a hajdani osztrák vámhivatalnok gyermeke kulcsszerepet játszik a 20. század első felének nagy történelmi tragédiájában. Mussolinit katonai sikerei bátorítják fel, hogy a kétségkívül veszélyes, de még nem önpusztító álmodozás világából a hadviselés mezejére lépjen. A keleti despotizmusát építgető, de külpolitikailag passzív Sztálint Hitler támadása készíti hatalmas hadserege kifejlesztésére és Európa szívébe való behatolásra. A második világháborút kirobbantó detonáció gyutacsa ennek félszeg és sikertelen fiatalembernek szellemi boszorkánykonyhájában készült.

A Braunauban született osztrák állampolgárságú ifjút nem veszik fel a képzőművészeti akadémiaára. Festői ambícióit fel nem adva Bécsben telepedik meg. Alkotásaival házalva, valamint színházi díszletfestéssel foglalkozva szert tesz némi szerény keresetre. Eközben érlelődik lelkében nemzetvezetői hivatástudatának egyik alapeszméje. A Monarchia közel ötvenmillió lélekszámából viszonylag nagy hányadot tesz ki a zsidóság. Származási helyük általában Galícia. A szülőföld nyomorúságos viszonyai és vállalkozó szellemük a legtehetségesebbeket a császárság fővárosába orientálja. Egy-két generáció élelmesége és tehetsége a társadalmi piramis felső rétegeibe emeli őket. Ne feledkezzünk meg arról az általában mellőzött tényről, hogy Bécs Ferenc József uralma idején Eu-

rópa fontos kulturális centruma. Az asszimiláló zsidóság intellektuális kiválóságai pedig világszerte ismert nevet szereznek, és a német szellemi kincstárat jelentős értékkel gyarapítják. Elég pl. Franz Kafka, Stefan Zweig, Hugo von Hofmannsthal vagy a pszichoanalízist megalapító Sigmund Freud nevét megemlíteni.

A társadalmi hierarchia alsó rétegében tengődő Hitler ellenszenve nem ezeket a kiválóságokat veszi célba, hiszen tájékozottságának korlátai miatt nem is tud létezésükről. Tudja viszont, hogy a kitűnő kereskedelmi érzékű izraeliták igen nagy hányadát teszik ki a bécsi nagypolgárságnak. Lelke mélyén forrong az elkeseredés, mely majd ideológiateremtő indulattá alakul. Míg neki gondot okoz a hónapos szoba bére vagy a holnap ebéd, a héber aranyifjak a Sacher-szálló márványasztalainál dőzsölnek. A gyors konklúzió: a németiség minden nyomorának okozói ezek az élőködők, akik az árják kiszipolyozásával teremtik meg jólétüket. A dühös kis piktor tartósan megőrzi és konzerválja indulatait. Elvakult antiszemitizmusa egy évtized múltán a landsbergi fogház magányában, írásban fog megjelenni.

Az első világháború idején nem az osztrák hadseregbe vonul be, hanem önkéntesként egy bajor ezrednél jelentkezik. Azonban sem rangja, sem beosztása nem teszi lehetővé, hogy történelmet írjon. Az örvezetői fokozatú ezredküldönc 1918-ban egy angol

gáztámadásnál megsebesül, és az összeomlást egy hadikórházban éri meg. Elszigeteltségéből adódhat, hogy már ekkor burjánzani kezd agyában a „Dolchstoß”-legenda. Nem hajlandó tudomásul venni, hogy a Reichswehr összeomlását teljes elerőtlenedése és a szövetségesek elsöprő hadászati fölénye idézte elő. Az örvezető meggyőződése szilárd: az eredményesen védekező hadsereget a defetista hátország tördőfése terítette le. A téveszme sajnos könnyen kap hitelt, és évek múlva milliók merítenek vizsgáztatást ebből az önámításból.

Hitler első világháborús szereplésén sokszor ironizáltak. Valóban nem napóleoni karrier, hogy négy év alatt csak az első legénységi fokozatot éri el. Egy életrajzírójának feltevése szerint ez azzal magyarázható, hogy az előléptetést következetesen visszautasította. A hipotézist valószínűvé teszi, hogy Hitler előbb a Vaskereszt második, majd első fokozatát nyeri el. Ezek a dekorumok jelentős rangemlést indokolnának. Az viszont tragikomikus, hogy az utóbbi, egyébként csak tiszteknek járó magas kitüntetésre a zsidó származású Hugo Guttmann százados terjeszti fel.

Az obsitos örvezető Münchenbe tér vissza, és azonnal politikai tevékenységbe kezd. Belép a maroknyi tagságú Német Munkáspártba, mely később a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt nevet veszi fel. A háború elvesztését követő inség, munkanélküliség, gazdasági visszaesés kedvező

előfeltétele forradalmi eszméi terjesztésének. Ez idő tájt Hitler nézetei nem alkotnak koherens rendszert. A zavaros indulatokat gerjesztő agitáció éle a fennálló demokratikus rendszer ellen irányul. Mivel a párthoz sodródók nagy részét a szegénység űzi a náci karjaiba, a szólalmokból nem hiányzanak a szociáldemokrata színezetű ígéretek sem.

Miután felküzd magát a pártvezetés csúcására, Hitler elérkezettnek látja az időt, hogy a bajor kormányt puccsal buktassa meg. Bízunk abban, hogy a weimári köztársaság botladozó politikájával elégedetlen tömegek Berlinben és Németország-szerte csatlakoznak palotaforradalmához. A bajor miniszterelnök, Gustav von Kahr határozott egyéniség, és szilárdan tartja kezében a karhatalmat. A náci menet, mely az Odeon téren tűzharcba keveredik a rendőrséggel, szétverik. A kézre kerített főkolompot, Hitler bíróság elé állítják. A verdikt ötévnyi várfogságot szab ki, melyből kilenc hónapot tölt le Landsbergben. Az állami szigor felpuhulását jelzi, hogy a német demokrácia legveszélyesebb ellensége kegyelemben részesül. A rendkívül fontos, történelmi súlyú fejlemény azonban az, hogy fogsága idején a jövő Fűhrer megalkotja a *Mein Kampf*-ot. A várfogság Hitler pályájának lényeges fordulópontja. Belátja, hogy eszméi elterjesztéséhez kevés az élő szó vagy egy pártújság nyilvánossága. A náci párt meghódítandó hívő serege számára egy katekizmust kell készítenie, és az lesz a *Harc*.

A mű egyik alaptétele a fajelmélet. Eszerint az emberiség egymástól karakterisztikus jegyek alapján elválasztható csoportokra tagolható. A legmagasabb rendű osztály az árja faj, és főként annak nordikus változata, a germánság. A nagy eszmerendszereket, az emberei szellem nagy alkotásait az árjak hozták létre. A fejlődési ellenpontot a sémi fajok jelentik. A zsidók – véli Hitler – csak ügyeskednek, értéktermelésre alkalmatlanok, létüket az árjakon élösködve tartják fenn. Jelenlétük az árja társadalomra nézve a pestisnél is veszélyesebb, mert a tiszta fajhoz keveredve megméltelyezik a nordikus rasszot. Ideológiája kifejtésekor utal arra, hogy gondolatai nem eredetiek. Bár a fajelmélet hetvenéves előtörténetében német antropológusok is szerepelnek, a landsbergi bennlakó elsősorban a francia Gabineau Joseph grófot és az angol Chamberlain Houstont vallja mesterének. Érzékelhető azonban, hogy az antiszemita doktrína kifejtéséből elsősorban a tehetségtelen piktor Bécsben felhalmozódott gyűlölete árad ki. A tannak ez a része nyilvánvalóan al-

kalmas volt milliónyi német megnyerésére és tudatának megmérgezésére. A sikertelen, a társadalom mély rétegeiben élő kisember mohón szívta fel az új apostol igéit. Micsoda égből hullott adomány, hogy pusztán szerencsés születése, vére nemes tisztasága arra predesztinálja, hogy alacsonyabb rendű népek ura és kormányzója legyen! A német nacionalizmusnak a fajelmélettel való társítása e gonosz politika mesterhúzása volt.

A rasszista ideológia konklúzióit Hitler a szláv népekre is kiterjeszti. Ezek a populációk – vesztükre – pontosan azokat a területeket népesítik be, melyek irányába a német birodalom terjeszkedni kíván. A germán gyarmatosítók letelepítéséhez és a nyersanyagforrások biztosításához „életterre” van szükség. Az őslakosságot nem kell kiűzni vagy kiirtani, mint a zsidókat. Sorsuk az, hogy a Reichhez csatolt területeken robotoló munkásként szolgálják a némettség céljait. Helyüket, szerepüket a szép új világban a *Mein Kampf* alapján precízen kidolgozott terv a következőképp határozza meg:

„A Kelet nem német lakosságának nem szabad a négyosztályos népiskolánál magasabb iskolát adni. E népiskola célja csupán a következő lehet: egyszerű számolás legfeljebb ötszázig. Írástudás csak a névalírással terjedjen. Azt a tant kell beléjük oltani, hogy isteni parancs a németeknek engedelmeskedni, becsületesnek, szorgalmasnak és derékknak lenni. Az olvasni tudást nem tartom szükségesnek...”

Ez a népesség azután mint vezető nélküli munkásnép áll rendelkezésre, és Németországnak évente vándormunkásokat szolgáltat, továbbá munkásokat különleges munkák esetére (útépítés, kőfejtő munka).

...A német nép szigorú, következetes és igazságos vezetése alatt – bár saját műveltsége nem lesz – arra lesz hivatva, hogy a német nép örök kultúrtetteiben és műveiben közreműködjen, s ezeket a tetteket, a munka nagy tömegét illetően, esetleg még elő is segítse.” (Szerző: Dr. Gross Fajpolitikai Hivatal)

A *Mein Kampf* meglehetősen pontossággal írja körül, melyek a bekebelezésre kijelölt területek: Lengyelország, a balti államok, Fehér-Oroszország, Ukrajna.

Alaptézisként hirdeti meg a bolsevizmus elleni harcot, melyet az ellenfél megsemmisítéséig kell folytatni. Könyvét Hitler a lét-rehozandó párt bibliájának szánja. Sok millió példányban terjesztik. Jellemző, hogy 1933 után e becses művet az anyakönyvvezető nászajándékként adja át az ifjú pároknak. Elolvasásához még németül sem kell tudni, mivel számos nyelvre lefordították (van amerikai kiadása is).

A Vezér nyílt kártyákkal játszott. Már 1924-ben leírta azt, amit tizenégy év múlva – a világ mérhetetlen kárára és veszedelmére – elkezdi megvalósítani. A megdöbentő csak az, hogy sem a demokráciák vezető politikusai, sem az óvatos és ravasz Sztálin nem veszik észre: a rájuk leselkedő végzet forgatókönyvét írták le a *Mein Kampf*-ban.

A fogságból idő előtt szabaduló Hitler levonja a következtetést: Mussolini „Marcias u Roma”-jának némethoni színpadra alkalmazása igen rosszul sikerült. A hatalmat becserkészni csak a demokrácia játékszabályainak betartásával lehet. Nagy létszámú, tetemes szavazóbázissal bíró pártot kell szerveznie. Pajzsra emelése egy túlnyomó többségű náci parlamenti képviselőt vállára háruló feladat. Az egymást követő választások alapján pontosan nyomon követhető Hitlernek és elveinek térhódítása. 1928-ban pártja mindössze tizenkét mandátummal rendelkezett a Reichstagban. 1930-ban százhét, 1932-ben már kétszázharminccal. A sikeren felbuzdulva Hitler megkísérli az államelnöki méltóság megszerzését. A

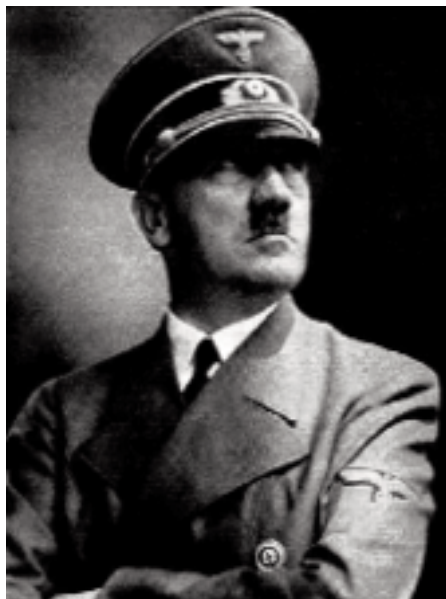

A győztes Hitler 1933-ban SA rohamosztárosok körében

korábbi birtokos, az első világháború legendás hőse, Hindenburg marsall azonban meggyőző többséggel utasítja az önjelöltet a második helyre. Am a hatalom felé settenkedő ordas báránybundája alól árulkodó agyarak villannak ki. Ez alatt az idő alatt szervezi meg a barnainges párhadsereget, az SA-t (Sturmabteilung). A „rohamsapat” megnevezésű, gumibottal, revolverrel felfegyverzett bandák segédcsoportként való alkalmazása aligha látszott a demokratikus berendezkedésre irányuló szándék jelének. Az Abteilungen parancsnokai általában az első világháború után alkalmazásukat vesztő, a polgári életbe beilleszkedni nem tudó tisztek voltak. A hierarchikus szervezet csúcsán Ernst Röhm százados állt. A kb. kétmillió főt számláló párhadseregen belül még maroknyi kisebbség a feketeruhás SS, Hitler személyes testőrsége.

A náciak a számukra legsikeresebb választáson a parlamenti helyek 43%-át szerzik meg. A többség határozott ellenszenvet táplál a hatalom felé lopakodó vezérrel szemben, a középpártok azonban elzárkóznak a baloldallal való szövetekezéstől. A képviselőházi megosztottság és Franz Papen ravasz csele állítja elő azt a helyzetet, melyben az agg államelnök Adolf Hitleret bízta meg a kancellári tisztség betöltésével. Miután a demokrácia lajtorjáján a csúcsra kapaszkodott, elérkezett az idő, hogy átlépje a Rubicont. A törvényesség felrúgásával elúzi a parlamentből a munkáspárti képviselők jó részét. Az engedelmessé fegyelmezett honatyák – akaratának megfelelően – korlátlan hatalommal, vezéri és kancellári címmel ruházzák fel. Egy apró elintézni való azért még akad.

Bár a hatalmi pozíciókat zsákmányoló Ernst Röhmöt is miniszteri tárcához juttatják, sem a főnök, sem az SA tagjai nem elégedettek. A széles plebejusi tömeget is magába foglaló horda komolyan vette a párt nevébe foglalt „szocialista” meghatározást, és a nagypolgárság, valamint a nagytőke rovasára arányosabban kíván részesedni a föld javaiból. Röhm 1934 áprilisában közölt kiáltványt, melyben kétségtelenné tette, hogy a forradalmat az SA még nem tekinti befejezettnek. Nos, e meggondolatlan tettével beteljesítette magán a vers „fejére szól, ki szót emel” balladai lejtésű sorát. A gyilkos barnainges banda hasznos segéderő volt a csúcsra való felkapaszkodás idején. Ám a Führer vasfegyelemmel berendezkedő birodalmában már nem volt létjogosultsága ilyen szabadcsapatoknak. Valószínű, hogy Röhm pártbéli ellenlábasa elhitették Hitlerrel: a százados összeesküvést sző ellene. Az SA vezéreinek vesztét szükségszerűvé tette

Szemben a világgal

a Reichswehr tábornokainak határozott ellenszenvé is. Ez az arisztokratikus testület – mely ekkor még némileg Hitlert is befolyásolja – nem tűrhette le az illegális, tőlük független második hadsereg létezését.

A kancellárnak választania kellett, és jó taktikai érzékkel a katonai szaktudás letéteményeseit favorizálta. A „hosszú kések éjszakája” megnevezéssel számon tartott esemény mintegy huszonnégy órát ölel fel. Az SA és a karhatalom közreműködésével lefejezik az SA-t. A tömegvérengzés nem csupán a barnaingeseket tizedeli meg. Megölik Schleicher tábornokot (volt miniszterelnök), továbbá Kahr bajor miniszterelnököt is. Az akcióban – Churchill szerint – legalább ötezer életet oltanak ki. A hivatalos közlemény hetvenhét kivégzést ismert el. Az indoklás szerint a bűnösök „akadályozták a reformok végrehajtását”.

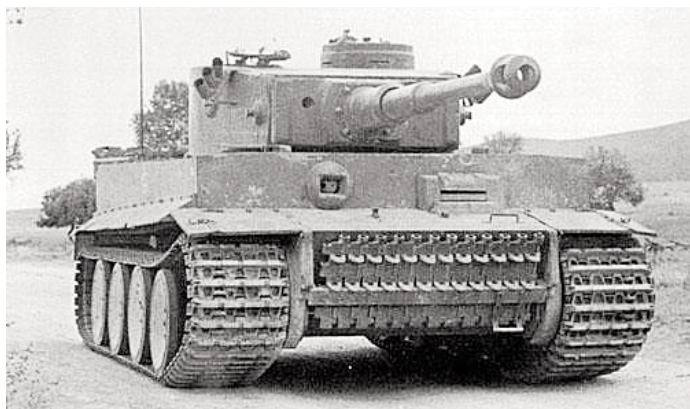
Hatalmát e véres tettel megszilárdító Hitler megkezdi a *Mein Kampf*-ban leírt program végrehajtását. Csapatok benyomulnak a békeszerződésben demilitarizált Rajna-vidékre. Bár tábornokai óvták ettől a lépéstől, és Franciaország könnyedén kiszoríthatta volna a százhatvan kilométer széles sávból a teuton harcosokat, Párizs és London csak diplomáciai tiltakozásra szorítkozik. Mellőzi a békediktátumnak a hadsereg létszámára vonatkozó korlátozását, és behívja az 1914-es korosztályt. A hétszáz ezer főre duzzadt Reichswehr így már felülmúlja a francia haderőt. A visszaállított katonai szolgálat többmillió, kitűnően kiképzett ármádiát hoz létre. A birodalmi gyűlés a Führert teszi meg a Wehrmacht névre átkeresztelt fegyveres erők főparancsnokává. Megváltoztatják a hivatalos formulát, és a német katona nem a hazának, hanem Hitler vezérnek és

kancellárnak tesz hűségesküt. A Führer megegyezik Nagy-Britanniával: Németország az angol hadiflotta 35%-át kitevő hajóhadat fejleszthet ki. Törlik az 1920-as tilalmat, mely szerint a Kriegsmarine nem építhet tízezer tonnát meghaladó tömegű csatahajókat. Őfelsége megalkuvó kormánya ezúttal megsérti a tisztességet és a nemzetközi jogot. Az engedményt ugyanis csak a másik két győztes, Franciaország és Olaszország beleegyezésével adhatta volna meg.

Az évés közben megjött étvágy rászorult a további kielégítésre. Németország 1938-ban elnyeli Ausztriát, jóllehet Versaillesben megtiltották a német lakta területek ilyen módon történő egyesítését. 1939-ben pedig bekövetkezik Csehszlovákia szétbontása és birodalmi protektorátussá való átalakítása.

Hitler sorozatos politikai, diplomáciai és katonai sikereit csak a demokráciák erőtlensége, gyámoltalan tiltakozása kíséri. Az Antant-blokkról leváló Olaszország csatlakozik a Reich-hez, és létrehozzák a Berlin-Róma tengelyt. A náci diktatúra megítélése szempontjából lényeges kérdés, hogy Hitler személyét, az általa szuggertált eszmerendszert milyen mértékben fogadta el a német nép. A kiindulási helyzet világos: a 43%-os parlamenti arány kétségtelenné teszi, hogy a Führer a többségre ráerőszakolja rezsimjét. Az előzőekben említett sikerek azonban növelhették népszerűségét. A győztesek ugyanis az 1918-1933 között tengődő weimári demokráciával szemben oktan módon szigorúak voltak. A békeszerződés feltételeire fittyet hányó, sőt néhány év múltán agresszióra vetemedő Hitlerrel szemben viszont elnézőek. Ne csodálkozzunk, ha a német átlagpolgár, aki kezdetben ellenszenvvel figyelte a nemzeti-szocializmust, respektálni kezdi a világháborús győzteseket eredményesen leckéztető Führert.

Kétségtelen, hogy az első években Hitler hazárdjátékot űz. Amennyiben a nyugati demokráciákat nagy formátumú politikuskok vezetnék, a kancellár emberére akadna. Meglepő, de tény, hogy 1938-ig a Führer kalandor akcióit pontosan azok ellenzik, akik majd legfőbb támaszai lesznek: a Wehrmacht tábornokai. Ezek a jól képzett, széles látókörű, az erőviszonyokat pontosan ismerő főtisztek joggal tartanak attól, hogy az Antant felbőszül és érvényesíti a világháborúban megtapasztalt erőfölényét. 1939-re azonban fordul a kocka: erőforrásait Németország fegyverkezésre fordította, hat korosztályt pedig (mintegy hárommillió embert) a legkorszerűbb hadviselésre képezte ki.

Tigris (P-VC)

Stukák támadásban

A háborúra történő technikai felkészülésben a kancellárnak döntő szerepe van. Bár még tisztítható sem kapott az első világháború idején, szorgalmas és kitűnő autodidakta. Jó érzékkel válogatja össze katonai tanácsadóit, felismeri a gépesített csapatokkal vívható háború új dimenzióit. Gonosz varázslóként bűvöletével igába fogja a német szellemet is. A véderő felfegyverzésében kiemelkedő képességű németek segítettek. Hugo Junkers, az első fémtestű repülőgép építője megkonstruálja a halálos biztonságossá váló Ju-87-et, a rettegett Stukát. Messerschmitt Willy megtervezi a sebességi világrekordot felállító Me-109-es vadászgépet. Porsche Ferdinánd (a Volkswagen gépkocsi atyja) a Tigris tankot építteti meg. Az ötvennégy tonnás óriás a világháború legsikeresebb harckocsija. Szinte sebezhetetlen, viszont nyolcvannyolc mm-es lövege könnyedén végez bármelyik ellenfelével. Fritz Todt és Albert Speer építésmérnökök pedig a végsőkig fokozzák a német hadiipar teljesítőképességét.

A versailles-i békeszerződés után Németország fegyvereinek jó részét kiszolgáltatja. A rendszabályok azonban, melyek a Reichswehrt kívánták harcképtelenné tenni, javára váltak a náci által megszervezett Wehrmachtnek. Az újra működni kezdő fegyvergyárak az első világháborús modellek helyett korszerűbb típusokat kezdenek gyártani. Ezért a német technikusok több új konstrukciója felülmúlja a szövetségesek hasonló fajtáit. A német „villámgéppuska” tűzgyorsasága közel kétszerese az angol-szász gyártmányokénak. A 88 mm-es gyorstűzelő ágyú szintén csúcsteljesítményű nyújtó löveg volt. A vegyészek által kifejlesztett füstnélküli lőpor lehetővé tette, hogy a Wehrmacht fegyverei tüzelőállásuk felfedése nélkül, rejtekből működjenek.

A gépesített haditechnika új hadászati eljárás kifejlesztéséhez vezetett. A „Panzer+Stuka” stratégiát a Führer jóváhagyásával, sőt ösztönzésével fejlesztik ki. Az

ellenséges frontot áttörő páncélos hadosztályok állandó összeköttetést tartanak fenn a légi erővel. A zuhanóbombázók szétrombolják az erődítményeket, a páncélosokhoz beosztott nehéztüzérség szétlövi a megmaradt ellenállási támpontokat. A hátszágba mélyen benyomuló gépesített oszlop hadászati átkarolást hajt végre, és elvágja a frontvonalban még küzdő hadseregek utánpótlási vonalait. Az ellátás elapadása és főként a bekerítettség tudata a lengyelországi, valamint a nyugati fronton vívott hadjáratban mindig megteszi a kellő hatást.

1939-ben, de főként 1940-ben a világ megismeri a villámháború fogalmát. Bár a nyugati szövetségesek sem létszámban, sem hadieszközök mennyiségében nem maradnak el a németek mögött, vereségük katasztrofális méretű. A „Blitzkrieg” sikerét a technikai fölény és főleg a német tábornokok új hadvezetési módszerei magyarázzák. A korabeli katonai szakirodalom szerint a francia és német generálisok egy világháborúnyi időközrel maradnak el német kollégáiktól.

Hitler szerencsecsillaga ekkor éri el delelési pontját. A Wehrmacht hat nyugat-európai országot hódított meg, és keményen megfenyítette Angliát. Mindezt két hónap alatt érte el, és kisebb emberáldozattal, mint amennyit az első világháború idején ennyi idő alatt elnyelt a hírhedt verdüni vérmalom. A Führer katonai győzelmet, dicsőséget, nemzeti nagyságot ígért a németeknek, és íme: mindez megvalósult. Már csak a program második részét kell teljesítenie. Az „élettérből” Csehországot és Lengyelország nagy részét meghódította. A szlávoknak, a „rabszolgaságra termett” nációnak lágy testéből ki kell szakítani a jókora zsákmányt.

Otto Bismarcknak, a hajdani kancellárnak alapvető doktrínája, hogy Németországnak a kétfrontos háborút el kell kerülnie. Bölcs elvét a *Mein Kampf* szerzője is felveszi tézisei közé. Ám 1941-ben úgy véli, hogy a Dunquerqueknél csúfosan kizsuppolt

brit armádia soha nem létesíthet második frontot. E tévhitől félrevezetve indítja meg a Szovjetunió elleni hadjáratot.

A támadással beteljesedő német stratégia lényegét és kritikáját amerikai író, John Steinbeck fogalmazza meg. A *Lement a hold* című regényében az idegösszeomlás örvényébe merülő német tisztből szakad ki a felkiáltás: „A legyek meghódítják a légy-papírt!” Valóban, ha a Fall Barbarossa elkészítése idején végigpillantunk Európa térképén, a következőket látjuk. A Wehrmacht meghódította Norvégiát, Dániát, Hollandiát, Belgiumot, Luxemburgot, Franciaország kétharmadát, Lengyelországot, Csehországot, Jugoszláviát és Görögországot. A helyőrségek feladata nem a tétlen erődemonstráció, hiszen öt országban elkeseredett és véres gerillaháború kezdődik meg. Továbbá a hosszú partvonallal szemben fenyegető, masszív tömb a háborús erőfeszítéseit lázasan fokozó Anglia. Légicsapásai és rajtaütései veszélyeztethetik az irdatlan hosszú védelmi sávba fészkelte repülőtereket, flotta és tengeralattjáró támaszpontokat.

A Barbarossa-terv kidolgozásakor figyelmen kívül hagyták, milyen jelentős erő igényel a meghódított területek védelme és megtartása. Nem vették figyelembe azt sem, hogy a mérhetetlenül nagy orosz táblán nem állnak fenn a villámháború Nyugat-Európában adott feltételei. Nincs megfelelő úthálózat és vasúti sínpálya rendszer, a terep pedig az év felében nehéz harcjárművek számára járhatatlan. A frontvonal hossza már 1941 végén háromezer kilométer, 1942 novemberében pedig több mint ötezer kilométer. Ekkora arcvonalat német erővel, valamint a kelet-európai kisállamok alacsonyabb harcértékű hadosztályaival lehetetlen volt védelmezni. A vezérkar tapasztalt főtisztjei természetesen előre látták a keleti hadjárat sikerét kockáztató veszélyeket. A főparancsnok azonban Hitler volt, és a nyugati fronton aratott diadal mámore blokkolta egyébként is gyenge kritikái érzékét. Az óvásokat és ész-

revételeket ellentmondást nem tűrve söpörte le. A háború első négy hónapjának sikerei látszólag őt igazolják. A Moszkva elleni támadás kudarca azonban jelzi, hogy a második világháború új szakaszba lépett. A vezéri főhadiszálláson mégsem olvasnak az intő jelekből. Az 1942 tavaszán és nyarán indított új és eredményes hadjáratban kimerítik az offenzív erőtartalékokat. Az 1943-as kurszki páncélos csata fiaskója megmutatta, hogy a Wehrmacht végleg elvesztette félelmetes ütőerejét. A következő hónapok során Itáliában, majd Franciaországban új frontot nyitnak az angolszászok. A defenzívába szorult náci haderő keleten, délen és nyugaton folyamatosan hátrál.

A nemzetiszocialista eszmények szerint berendezett Reichet az alattvaló aligha érezhette vágyai álomországának. A 10-18 év közé eső életkorú ifjúságot a Hitlerjugend dresszúrájába kényszerítették. Az itt folyó lélekmérgezés az ép erkölcsű értékrendet valló családok millióiban idézett elő generációs válságot. A felnőtt lakosságot – foglalkozásra való tekintet nélkül – fizikai közmunkára kötelezték. A gondosan kiépített besúgórendszer elfojtotta a szabad véleményalkotásnak még a csíráját is. Bár a diktatúra gúzsba kötötte a németiséget is, éle elsősorban a zsidók és azok ellen irányult, akik eléggé el nem ítéhető módon nem árjának születtek. 1943-tól azonban a Heimátlandra is zuhogni kezdenek azok a csapások, melyek elkerülhetetlen következményei az agressziót követő visszavágás-

nak. A Luftwaffe 1940-es terrorbombázásait az angolszászok százszorosan torolják meg. Elhamvad és romba dől Berlin, Bréma, Drezda, Frankfurt am Main, Hamburg, Nürnberg és Stuttgart jó része. A nélkülözés és szenvedés az égre kiált: mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a háború elveszett.

Az első világháború végső fázisában Hindenburg és a nem emberségességéről ismert Ludendorff is fegyverszünetet kötött és békét kért a győztesektől. A III. Birodalom berlini bunkerébe úzított ura azonban konok. Bár titokban már a fanatikus náci Heinrich Himmler is békeközvetítők bevonásával foglalkozik, a Vezér hajthatatlan. Eszelősen ismételteti a *Mein Kampf* elveiből dedukált verdiktet: ha a németiség a népek élet-halál harcában vereséget szenved, nem méltó arra, hogy éljen. Népre a nemzetihalál ítéletét kiszabó Führer azonban ahhoz nem elég erős lélek, hogy saját végzetével éber tudattal nézzen farkasszemet. Orvosa, Morell doktor, akit tudós kollégái Hitler kegyébe férköző sarlatánnak tartanak, titokzatos labdacsokkal kezeli páciensét. A kancellár fizikai állapotára vonatkozó leírások valószínűvé teszik, hogy akárcsak Göring, ő is kábítószeren él. A realitás fenyegető tényeit már csak az eufória enyhítő mámorában képes elviselni.

Miután apokaliptikus méretű katasztrófabába vezetett országát pusztulásra ítéli, a felelősségre vonás elől a halálba menekül. Azt, hogy ciánkapszula vagy revolvergolyó véggez vele, nem lehet egyértelműen megállá-

pítani. Politikai végrendelete, melynek három példánya fennmaradt, egy utolsó reménysugarat vet a megbomlott agy kényszerképzeteinek világába. Két alvezérért, Hermann Göringet és Heinrich Himmlert „kitaszítom a pártból” szentenciával véli kiűzni a már nem létező NSDAP-ból. Másrészt kancellárt, komplett kormányt, hadsereg- és flottaparancsnokot nevez ki akkor, amikor a Reich már csak világhatalmak hadseregei közé zárt, keskeny területsáv.

A németiséget józannak, megfontoltnak, tempósan mérlegelőnek tartotta Európa. Szorgalmas, éber intuícióval kutató elméi szemléletformáló részt vállalnak a modern tudományosság megalapozásában. A német művészet az egyetemes kultúrát monumentális alkotásokkal gazdagítja. A birodalom egyetemai évszázadokon át Mekkája a tudományokra szomjazóknak. (Az atombomba amerikai atyja, Oppenheimer is a heidelbergi egyetemen szerez doktori fokozatot.) Nos, e jámbor, bölcs, hitújító nemzet egy olyan Messiást emel a mérhetetlen hatalom csúcsára, akiről hamar kiderül, hogy valójában egy iszonyú Antikrisztus. Az önámítás félelmetes csapdájába esett ország csak a végpusztulás szélén tántorogva, a szenvedés és nélkülözés nehéz éveit után nyeri vissza a nemzeti létezés reményét. A náciizmus ütötte sebek azonban oly mélyek, hogy egy részüket még ma sem simította heggé a gyógyító emlékezet.

Folytatjuk

Dr. Dániel József

AQ Vizuális Iskola tanárainak kiállítása

A Belvárosi Bemutatóteremben szeptember 13-án megnyílt kiállításon a Vizuális Iskola hét művésztanára, Bondor Zsuzsanna, Füzesi Józsefné, Gayer Vera,

Majoresicsné Újdadi Krisztina, Nemes István, Ujfalusi Zoltánné és Vörös Henrietta ad izelítőt alkotásaiból. Egy évvel ezelőtti megalakulása óta ez a Baja Művés-

zetéért Kulturális Egyesület által rendezett tizenegyedik bemutató. A kiállítás október 12-éig a Színvonal Galériában tekinthető meg.

Két nemzedék találkozása
Fotók: Baráti György

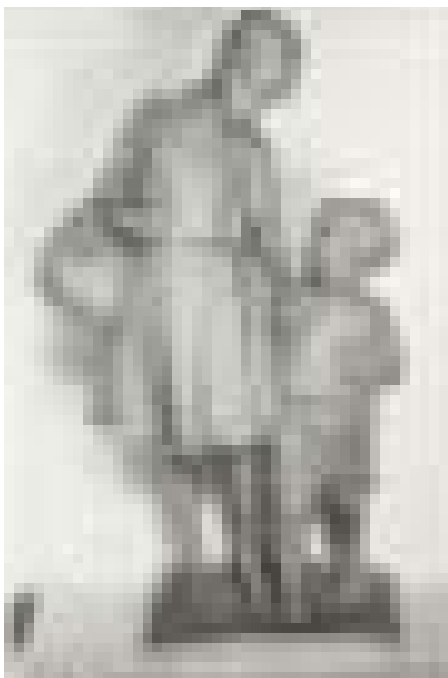

Megnyitójában Kovács Zita művészettörténész a művészek alkotásait méltatja

Telcs Emléknep Baján

Telcs Ede (1872-1948) szobrász és éremművész halálának 60. évfordulója évében, 2008. szeptemberében 19-én szülővárosa Emléknappal tisztelgett neves szülőttje előtt. Az Emléknappra Magyarországon kívül 8 országból érkeztek Bajára Telcs Ede leszármazottai, rokonai: Anglia, Ausztrália, Dánia, Izrael, Kanada, Mexikó, Svájc, USA. A családi találkozót Telcs Ede unokaöccse, Tony Szelezky szervezte.

Telcs Ede még életében, a második világháború végén Budapest ostroma után megmaradt szobrait, plakettjeit, festményeit, fényképeit és egyéb dokumentumait szülővárosának, Bajának ajándékozta. Hagyatékát a Türr István Múzeum őrzi. Első bajai gyűjteményes kiállítását halálának évében, 1948-ban rendezte a bajai múzeum. A későbbiekben is többször bemutatta a Türr István Múzeum a folyamatosan gyarapodó Telcs-gyűjteményt: 1958-ban, 1974-ben, 1988-ban Baján és Sremska Mitrovicán, 1995-ben a Nagy István Képtárban, 1998-ban a Szabadkai Városi Múzeumban.

Telcs Ede életművét halála évétől, immár hat évtizede kutatják, méltatják, a magyar művészet történetében elfoglalt valódi helyét érdekes módon máig nem találta meg. Ennek okait kutatva Telcs kortársa, a neves művészettudós, esztéta, az egykori bajai református lelképásztor Fülep Lajos művészettörténészg tekintünk viszsza. Fülep a kivételesen művelt és kihe-

gyezett tollú fiatal újságíró valamikor a XIX-XX. század fordulójá körüli években (Telcs pályakezdekésekor) felkeresett néhány műtermet Budapesten, az Epreskertben, a kor ünnevelt szobrászainak és festőinek műhelyét, s a beszélgetések nyomán írt riportjaiban ízekre szedte a mesterek munkásságát, enyhén szólva is megmosolyogtatónak mutatta be a művészet feladatairól vallott elképzeléseiket. Igaza volt, a köztéri szobrászat, az emlékműszobrászat már akkor is ellentmondásos helyzetben volt, a millenniumi megrendelések nyomán készült művek között talán több volt a már akkor is korszerűtlennek tűnő megoldás, mint az eredeti lelemény.

Az is igaz azonban, hogy az, ami akkor a köztérre került, mára éppen úgy a budapesti városi tér és a közösségi tudat részét képezi, mint azok az eklektikus középületek, bérházak, utcasorok, városrészek, amelyeket annak idején Fülep Lajos szintén bontásra érettnak látott a fővárosban, és ittlétekor Baján is. Budapest azonban ma éppen e korszak épített együttese, emlékművei miatt számít különös értéknek a világ szemében, s Telcs Ede szülővárosa, Baja is épített örökségének hangulatával vonzza a vidékről idelátogatókat. S hogy a kép még összetettebb, ellentmondásosabb legyen, tegyük hozzá, hogy a jó vagy éppen a rossz megoldások a XIX-XX. század fordulóján éppenséggel nem kizárólag a magyar építészet vagy szobrá-

szat számlájára írhatók, hiszen ahogyan más területeken is, a legtöbb kiváló szakember ifjúkorában külföldön, Bécsben, Münchenben, Párizsban vagy Európa más fontos művészi-tudományos központjaiban szerezte meg tudását.

Más kérdés, hogy e megszerzett, hazahozott tudás hogyan vált nemzetivé, s miként született belőle egy-egy életmű, hogyan viszonyult a korábbi korszakok értékeihez és mennyiben fejezte ki saját korát. S ez már esetről-esetre változik. Az is, hogy egy-egy köztéri szobor hogyan tudott megfelelni a művészet, a megrendelő és a nagyközönség szempontjainak, igényeinek. Mindenesetre éppen az a korszak, a századfordulótól a húszas évek végéig tartó időszak volt talán az utolsó (és egyben az első) olyan időszak, amikor még szép számmal születtek olyan művek, amelyek esetében nem volt kibékíthetetlen az ellentét a három szempont között.

A millennium időszakának művei minden ellentmondásukkal egy önmagára talált, gyarapodó, egységesedő nemzet önkifejezéseként értékelhetők, az első világháború utáni évek művei pedig csordultig tele voltak a nagy történelmi dráma utáni újrakezdés közös reményeivel.

Minderről a Telcs Emléknep kapcsán azért kell ilyen részletes említést tenni, mert Telcs munkássága éppen ebben az ellentmondásokkal teli művészettörténeti korban, a millenniumi, századfordulós fel-

ívelési korszakban indult, s a két világháború közötti évtizedekben teljesedett ki. S azt gondolom jórészt ez az oka, hogy szakmai körökben is rendkívül ellentmondásos értékelések születtek és születnek ma is Telcs Ede életművét illetően.

A kritikák között megjelent már, hogy Telcs egyszerre hagyománytisztelő, betegesen konzervatív, historizáló, máskor meg népi ízeivel szinte naiv, átlényegítő, nagy mesélő. Megint máshol szarkasztikus és érzelmes. Majd egy kis fanyalgással megjegyezték már azt is, nincsen egységes életműve: egyenetlen és ötletszerű.

A Telcs Emléknapi kiállítás így, miközben tisztelgés egy jelentős életmű előtt, reményeink szerint egy lépéssel közelebb visz a művészettörténetben elfoglalható helye felé, s talán további kutatások feltételeit is megteremtheti. Többek között az évforduló évében indult meg az életmű egyes területeinek feldolgozása: Merk Zsuzsa a Telcs Ede tulajdonított önéletrajzot rendezte sajtó alá, annak szakmai feldolgozása folyik.

Ami az önéletrajzból kiolvasható, amit a lexikonokban rögzítettek, megismerhető. A Nagy István Képtárban rendezett tárlat azonban azt igyekszik összefoglalni, ami a száraz adatok mögött van: a szobrászi-éremművészi munkásság fő irányait, a művek egyes csoportjait, a Türr István Múzeumban őrzött jelentős alkotásokat, az alkotómunka eszközeit: egy művész hagyatékát. A kiállítás egységeit részben a kronológia, részben az életmű összetettségéből következő tartalmi szempontok alapján állítottuk össze, mintegy különböző oldalát mutatva meg egy sokrétű, több szempontból is szimbolikus életműnek.

A tárlat bizonyos részletei elsősorban nyilván azokat érdeklik majd, akik éremgyűjtőként vagy egyszerűen csak bajai lo-

kálpatriótaként minden apró adalékra kíváncsiak az éremművészetet vagy Telcs művészetét illetően, más tárgyak, dokumentumok, mozzanatok a száz évvel ezelőtti művészképzés, a millenniumi vagy az első világháborús emlékműállítás, az építészet és szobrászat kapcsolata vonatkozásában általános érdeklődésre tarthatnak számot.

A képtár két termében kiállított érmek és a hagyatéki plasztikai anyaga reményeink szerint érzékelteti, hogy Telcs Ede az éremművészet, a kispasztikák, a köztéri szobrok, az épületdíszítő szobrok, portrék művészetében éppen úgy otthon volt, mint a síremlékek, vagy a monumentális emlékművek alkotásában.

A művész fiatalkori eszményeit egyszerre befolyásolta a historizáló Bécs és a reneszánsz Itália, a kor három legnagyobb magyar mestere Zala, Stróbl és Fadrusz stílusa, szellemisége, az anyag, a mesteriség tisztelete, és bár magyaros átiratban, de a Rodin művészetében megjelenő új formanyelv is. A kortárs érték és a múlt jelenléte voltaképpen Telcs Ede pályájának minden szakaszában megfigyelhető koordináta-rendszert alkot. Nemesak az életmű antikizáló, historizáló vagy szecessziós stílusjegyei miatt, de a művész egész életműléletében is. A másik kettősség a ráció és az érzelem kettőssége, a mérnöki kiszámított, pontos szerkesztő munka és a féktelen művészi képzelet párhuzamos működése.

Ráció és érzelem kettőssége tökéletes arányának állapotába plakettjeiben jutott. Ahogyan Borsos Miklós írta egy helyen: „...tudnivaló, hogy a szellem kis helyen is elfér – sőt, mintha jobban érezné magát, mint a nagy méretekben.” A körbe (olykor téglalapba) komponált gondolatok, arcok, mozzanatok, a figurának a befogadó for-

mával harmonizáló arányai klasszikus emlékeket idéznek a nézőben. Sokszor olyan élményt nyújtva, mintha az ábrázolt személyt, mozzulatot vagy jelenséget egy távcsövön át figyelnénk. A rajz, a vonal, a kontúr mindig tökéletesen tiszta. A megfogalmazás mindig egyenes, őszinte és félreérthetetlen, amit a rajznak az akadémiai tanulmányok szárazságához hasonló attitűdjé tesz végletesen egyértelművé.

Ha Telcs Ede életművének lényegét kívánnánk föllelni, akkor talán a szabályokat nem tűrő, gyakran meghökkentő természetesség ragad meg bennünket. Az a fajta művészi magatartás, amely minden mozzulatában eltért a konvenciótól, hiába akart volna időnként megfelelni neki. Ez a személyiségből fakadó, feladatok által inspirált alkotói magatartás, szétválaszthatatlan egységbe olvasztotta az ösztönt és a tudást. Ösztön és tudás, alkotói magatartás és személyiség pillanatonként változó összetettsége a művek látszólag külső, ám mégis szerves eleme. Talán éppen ezért nem is rendeződhetett ez a mesteriségbeli ismeretanyag skolasztikussá. Ágait-bogait maga az alkotó sem volt képes akadémikus unalommá „nemesíteni”, s talán éppen ezért nem tudott (és nem is akart) könnyen rendezhető stílári egységet alkotni.

Sok mindennel kísérletezett szobrászként, éremművészként. Olyan alkotó volt, aki a mindenáron való új helyett valami remeket, valami magasztosat és a közönséggel szemben valami nagyszerűt akart alkotni, amit kurtán és röviden nevezünk „csak” széppnek. Hogy sikerült-e neki nemes szándékát teljességgel megvalósítani, a Nagy István Képtár 2008. november 15-éig látható emlékkiállítására reményeink szerint erre is választ adhat.

Kovács Zita

Türr István a békemozgalomban

A 19. század második felének Európa szívében zajló háborúi, azok közvetlenül megtapasztalt borzalmi sok jóérzésű emberben érlelték meg a gondolatot, hogy valamit tenni kellene e szörnyűségek ellen. Az első civil kezdeményezést egy svájci üzletember, Henry Dunant (1828-1910) indította el. Szentanúja volt a solferinói csata (1859. július 24.) sebesülteinek vergődésének, s ez az emlék készítette 1863 elején a Sebesülteket Segélyező Nemzetközi Bizottság, későbbi nevén a Nemzetközi Vöröskereszt létrehozásának kezdeményezésére. Az új szervezet első jelentős sikere az volt, hogy javaslatára a következő évben tizenhat állam megkötötte a genfi konvenciót „a hadsereg harctéren megsebesült katonái sorsának javítására”.

Mások azon kezdtek gondolkodni, hogyan lehetne elejét venni a szenvedések okozójának, magának a háborúnak. A neves francia közgazdász, Frederic Passy (1222-1912) 1867-ben nemzetközi békeligát alapított, és a közvélemény alakításával és segítségével igyekezett gátat vetni egy, a luxemburgi válság miatti francia-poroszháború kitörésének. A válságot nem ez a jóakarató próbálkozás oldotta meg, hanem a nagyhatalmak londoni konferenciája. A háború azonban néhány év múlva (1870-ben) – bár új ürüggyel – mégiscsak kitört, és elsöpörte a békeligát is. De Passy nem adta fel, a hetvenes években megszervezte a francia békeügyeletet,

Frederic Passy

és a következő évtizedekben már nem pusztán a jámbor szándék erejében bízva, hanem hatásosabbnak vélt eszközöket igénybe véve szolgálta a béke ügyét. Nem véletlen, hogy 1901-ben Dunant-nal megosztva ő kapta az első Nobel Béke-díjat.

A szegény ácsból kiváló képességei révén munkásvezérré emelkedő angol Randal Czemer (1828-1908) már a hatvanas években azt hangoztatta, hogy a háborúk megelőzésének legfőbb eszköze a konfliktusok feloldására szervezett döntőbírótság lehet. Az általa 1870-ben alapított Munkások Békeegyesülete elsődendő feladatává a nemzetközi döntőbíráskodás bevezetése mellett agitációt tette. (Az 1872-ben történt eseményt őt látszott igazolni: az USA és Nagy-Britannia között az amerikai polgárháború idején támadt súlyos konfliktus, az ún. Alabama-affér döntőbírótsági ítélettel oldódott meg.) Czemer, miután 1885-ben tagja lett a képviselőháznak, az ügy érdekében a nemzeti parlamentek együttműködését sürgette. Passyval, aki 1881-től a francia parlament tagja volt, megszervezték és 1889-ben 56 francia, 28 brit és jelentős számú, más országokból érkezett képviselő részvételével Párizsban megalapították az Interparlamentáris Uniót. (Tevékenységeért Czemer 1903-ban részesült a Nobel Béke-díjban.)

Mivel egyre több ember érezte úgy, hogy a háború összeegyeztethetetlen a modern civilizációval, anakronisztikus egy gazdaságilag, kulturálisan összefonódó világban, az 1880-as években sorra alakultak békeegyesületek mind Európában, mind Amerikában. Hogy tevékenységükre felhívják a figyelmet, s hogy közösen lépjenek fel céljaik érdekében, 1889-ben Párizsban megrendezték az I. Egyetemes Békekongresszust, mégpedig mindössze néhány nappal az Interparlamentáris Unióalakuló ülése előtt. A két szervezetet a szinte azonos célokra kívül az is összekapcsolta, hogy jó néhányan mindkettőnek tagjai voltak. A párizsi kezdettől gyakorlattá vált, hogy egymás évről évre ismétlődő összejövetelein – legalább megfigyelőként – igen sokan megjelentek.

Türr István katonaként, harcok hőseként szerzett hírnevet magának, de sohasem volt az a fajta katona, aki mesterséggént végzi a hadakozást. A harcok, amelyekben mindig önként vállalt részt, igaz ügyért, a zsarnokság ellen folytak. Miután az olasz egység megvalósult, Magyarországon pedig a kiegyezés véget vetett az önkényuralomnak, úgy vélte, nincs már miért és ki ellen har-

colni. Mivel a pusztán hatalmi érdekekért folyó háborúkat mélységesen elítélte, 1867-ben belépett a háborús veszély ellen fellépő Passy-féle békeligába, és a következő években ennél többet is tett: közvetítő szerepet vállalva az uralkodók között, igyekezett elősegíteni Ausztria-Magyarország, Franciaország, Olaszország szövetségének létrehozását, mert azt remélte, hogy azzal sikerülhet a háborúra készül Poroszországot visszariasztani. (A szövetség nem valósult meg, a véres francia-poroszháború 1870-ben bekövetkezett, és 1871-ben a francia császárság bukásával ért véget.)

Türr alaposan ismerte a balkáni viszonyokat, tudta, hogy robbanással fenyegető feszültségek halmozódtak fel a térségben, ezért már a hatvanas években kigondolt egy békés megoldást a rendezésre. Javaslatát végül – 1869 novemberében – ez részletes memorandumban megküldte a török nagyvezírnek. Azt bizonygatta benne, hogy Törökország csak úgy tudja megőrizni befolyását a Balkánon, ha kiegyezik a szlávokkal, bolgárokkal, görögökkel, elismeri nemzeti autonómiájukat, és csak szövetségesi hűséget kér cserébe. A török vezető körök csakis úgy értelmezheték ezt, hogy a memorandum naiv szerzője azt várja tőlük, önszántukból végezzék el az Oszmán birodalom szétbomlását. Természetesen nem is reagáltak rá.

1875-ben Boszniában, 1876-ban bolgár területen tört ki török-ellenes felkelés. Az előbbi fegyveresen támogatta Szerbia is. Egy 1876 októberében írt cikkében Türr így fordul Európa uralkodóihoz és politikai vezetőihez: „Ha tanúi, sőt némely részben részesei nem akartok lenni a Balkán-félszigeten és a Boszporusz mentén bekövetkező borzasztóbb mészárlásoknak, akkor a kérdést békés úton megoldandó nemzetköz. bíróság fölött kell megegyeznetek.” Precedensként hivatkozik Nagy-Britannia és az USA cikkemben már említett konfliktusára, amelyet a Genfben összeült bírák 1872-ben megoldottak. Nemzetközi döntőbírótság nem alakult, 1877-ben Oroszország hadat üzent Törökországnak, és csapatai – bár óriási veszteségek árán – Konstantinápolyig nyomultak. A békekötést végül brit fegyveres fenyegetés erőszakolta ki 1878 februárjában. Néhány nappal később, február 28-án Türr ezt a keserű megjegyzést fűzte a történetekhez: „a keleti kérdésnek arbitrage (döntőbíráskodás – szerk.) általi megoldásának elhalasztása azt okozta, hogy 500 000 ember-

élet esett áldozatul a csatákban és a mindkét oldalról elkövetett mézárásokban.”

Ilyen előzmények után természetes, hogy Türr lelkesen csatlakozott az 1880-as években kibontakozó békemozgalomhoz. Nincs birtokomban adat arról, hogy részt vett-e az első békekongresszusokon (a párizsin és a londonin), de hogy a harmadikon, a rómain 1891-ben ott volt, azt Bertha von Suttner visszaemlékezéséből tudni lehet. A delegátusok szálláshelyén, a Quirinale Hotelban történt találkozásokról többek közt ezt írja: „Jó előjel, hogy az első békeharcos, akivel találkoztunk, tábornok, egy ősz hadastyán. Élettörténetének nagy része háborúk krónikája. [...] És most itt van a csatákhoz szokott férfiú, hogy részt vegyen a békéért folyó hadjáratban.”

Bertha von Suttnerrel (1843-1914), erről az arisztokrata születésű, változatos életű hölgyről érdemes tudni, hogy 1889 végén megjelent *Le a fegyverekkel!* című könyve révén – amely rövid idő alatt világsikert aratott, és óriási hatással volt a közvéleményre – az egyetemes békemozgalom egyik vezéregyénisége lett. Regénye egy asszonyról szól, akinek életét tönkretették az Európában dúló háborúk. Első férje Solferinónál esett el, a másodikat a francia-porosz háború idején kémkedéssel vádolva föbbe lőtték. Suttner az osztrák békeegyesület elnöke volt, de több országban bábáskodott hasonló társaságok megszületése körül. Szerepe volt a magyar békeegyesület 1895. december 14-i megalakulásában is. Annak első elnökével, Jókai Mórral kölcsönösen tisztelték egymást. Türrrel nemcsak az évente tartott egyetemes békekongresszusokon találkoztak, ha-

Bertha von Suttnerrel

nem sok egyéb alkalommal is. Türrnek egy nála tett látogatása után ezt írta naplójába: „Ez a férfi csupa derű, jóság, szellem... Úgy tűnik, azok a legkitűnőbb emberek, akiket néhányszor halálra ítélték.”

Az 1896. szeptember 17-22. között megtartott VII. Egyetemes Békekongresszus színhelye Budapest volt. A magyarokon kívül 250 külföldi vendég vett részt rajta. A megnyitást megelőző napon Türr a Hungaria Szállodában ebédet adott Bertha von Suttner tiszteletére. (Hadd említsem itt meg, hogy 1905-ben ez a fáradhatatlan békeharcos hölgy is Nobel Béke-díjas lett.) A kongresszuson Türr István elnökölt. A Pesti Hírlap szeptember 18-i száma közölte megnyitó beszédét. A bevezető köszöntő szavak után ezt mondta: „őhajtjuk, hogy fáradozásunk találjon olyan törvényes formát, mely a nemzetek közti különbözeteket kiegyenlíti a fegyveres erő mellőzésével. Sokszor mondják, hogy utópisták vagyunk, de sok utópia lett már valósággá. Még nincs olyan nagyon régen, hogy a fejedelmek és nemesek voltak, kik rendelkezési jogot gyakoroltak alattvalóik és jobbágyaik fölött. Ha valaki azoknak azt mondta volna, hogy megérjük azt az időt, amikor ők kénytelenek lesznek igényeiket bíróság elé vinni, azt a valakit rajongónak, utópistának vagy még rosszabbnak nézték volna. És íme, ezek a nagyurak csakugyan kénytelenek bíróságok előtt megjelenni, ahol a régi jobbágyok velük egyenrangúak.

Ez a változás beállhat a hatalmak közt is, mégpedig annál inkább, mert még most száz éve a fejedelmek száma századokra, a kis- és főnemesek ezrekre rúgott, most csak hat nagyhatalom van. És ezek is két csoportba tartoznak; három egyesült a hármas szövetségben, két másik hatalom pedig barátsági vagy szövetségi kötelékbe lépett, és mind a két csoport a béke fenntartása érdekében működik. De hisz eszerint már csak egy lépést kell tennünk a béke érdekében. A két csoportba sorakozott öt nagyhatalomnak egyesülnie kell s a kis államok menten csatlakozni fognak, és megalakul az európai államok szabad egyesülése. Akkor kevesebbet kell majd költeni a fegyveres békére, amely voltaképp még valóságos háború, és célszerűbben, sokkal többet költhetünk a társadalom érdekeire.

Hosszú századokon át csak háborúk és forradalmak árán bírtuk ledönteni a szabadság és haladás elé tornyosuló gátakat. Ma már csak az a feladatunk, hogy a haladás vívmányait bölcsen értékesítsük, és ne alkalmazzuk azokat a saját romlásunkra, a pusztításra. Arról kell meggyőznünk a kormányokat és népeket, hogy igazságosabb,

bölcsőbb, méltányosabb dolog a nemzetek közti nézeteltéréseket nemzetközi bíróság vagy szenátus által kiegyenlíteni.”

Türr aktívan részt vett a többnapos tanácskozásban, és részben szerkesztője, elnökként aláírja volt a kongresszus által kibocsátott békefelhívásnak, amely a világ politikai vezetőin kívül az egyéneket, családokat is cselekvésre szólította fel: A béke gyümölcsét csak úgy fogják élvezhetni, ha meggyőződésük teljes erejével közreműködnek azon, hogy az örök béke ideje elérkezzék.”

A tábornok a következő években is a mozgalom aktív résztvevője maradt. Nemzetközi tekintélye, személyiségének varázsa jó szolgálatot tett az ügynek.

1902-ben egy fiatal olasz történész, Emilio Pecorini-Manzoni gróf könyvet írt Türrnek az olasz újjászületésben való részvételéről. A tanulmány sokakat arra készítette, hogy közreadják gondolataikat a tábornok életútjáról. A tekintélyes Nuova Antologia című folyóirat munkatársa hosszú cikkében többek közt ezt írta: „Türr diplomata-ügyessége 1870-ben a háború kikerülésének volt szentelve. [...] Most a békekongresszusokban működik, mert a hódítási vágyak ébredésével szemben azok, akik a legtöbbet küzdöttek a szabadságért, most a béke érdekében fáradoznak. Hisz akik más népek függetlenségéért ontották véréket, azoknak eszménye a népek testvérisége volt. [...] Olaszország, Franciaország, Görögország vetekednek Magyarországgal az iránt, hogy melyeknek a polgára; egyik első polgára annak a nagy föderációnak, az egyesült európai államokénak, melyről némelyek azt hiszik, hogy már közel van.”

A békemozgalmakban részt vevő oly sok nagyszerű ember minden neme törekvése ellenére a 20. században két szörnyű világháború dúlt, és egy harmadiknak kitörését minden bizonnyal csak az emberiség pusztulásával fenyegető nukleáris fegyverek megjelenése akadályozta meg. (Alfred Nobel – bár Bertha von Suttner ösztönzésére megalapította a békedíjat, szkeptikus volt a mozgalom hatásosságát illetően. Az volt a véleménye, hogy csak az egyre pusztítóbb fegyverek fogják végül visszariasztania népeket a háborútól. A fentiek mutatják, mennyire igaza volt!)

Sajnos, helyi háborúk még ma is vannak, de az egykori békeharcosok egyik álma, az európai államok szabad szövetsége, az Európai Unió megvalósult, és talán az az idő is eljön egyszer, amikor a nemzeti, vallási vagy bármiféle különbségek nem szülnek gyilkos indulatokat az emberekben.

Bálint László

Kis híján háború: a boszniai annexiós válság

100 évvel ezelőtt egy olyan terület került az európai érdeklődés középpontjába, amelyről a nyugat-európai közvélemény nem tudott szinte semmit, ráadásul gazdasági tekintetben különösebben értékes területnek sem számított. 1908 októberében mégis kis híján háborús konfliktus robbant ki a terület birtoklása miatt, ráadásul az akkor először felszínre kerülő boszniai kérdést a mai napig sem sikerült megnyugtatóan lezárni.

Bosznia és Hercegovina a 14. század végéig többé-kevésbé önálló állam volt, amelyeket azonban ekkor az Oszmán-török Birodalom bekebelezett. Ez lett a török állam nyugati peremvidéke a balkáni régióban, amelynek délszláv eredetű lakosságának egy része át is tért a muzulmán vallásra. A 19. századra így sajátos etnikai helyzet alakult ki a térségben: az 51 ezer km²-nyi tartomány lakosságának 43%-a pravoszláv (szerb), 37 százaléka mohamedán (bosnyák) és mintegy 20%-a katolikus (horvát) volt, ám az egyes régiókban az arányok eltérőek voltak. (Szarajevóban például a muzulmánok alkottak többséget.) A lakosok ugyan valamennyien ugyanazon délszláv ősök leszármazottai voltak, ám a vallási különbség éles határt vont közéjük, és a 19. században bontakozó szerb, illetve horvát nemzeti mozgalom is kapcsolatot keresett velük. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a helyi nagybirtokos elitet a többségében szerbhörvát nyelvű muzulmánok alkották, míg a keresztény lakosság ki volt rekesztve a helyi politikai életből is. A térség minden reformtörekvés ellenére a Balkán-félsziget egyik legelmaradottabb régiójának számított. Bosznia-Hercegovina a 19. századi szerb nemzeti program legfőbb céljai között szerepelt. A szerb állam a század közepétől kezdődően már csak formális függésben állt a törököktől, és önálló külpolitikai programot fogalmazott meg, amelynek lényege egyszerűsítve egy tekintélyes területet birtokló „nagyszerb” állam megteremtése volt. E törekvésekben elsősorban a balkáni szlávok patrónusának szerepében tetszelgő cári Oroszország támogatására számíthattak, amely az oszmán állam meggyengülésével keletkezett hatalmi vákuumot igyekezett saját befolyásának növelésére kihasználni.

A terület megszerzésének szándéka azonban osztrák tervekben is szerepelt. A hadsereg vezetői Dalmácia biztonságát csak Bosznia megszerzésével látták garan-

tálva, míg Ferenc József és köre az esetleges balkáni területgyarapodásban kárpotlást remélt az itáliai veszteségeikért, Lombardiáért és Velencéért. A Monarchia cseh és horvát politikusai ezen túl az állam szláv lakosainak arányát is növelni szeretnék volna (egyfajta ellensúlyként a magyarokkal szemben), ami a birodalom „trialista” átalakításának is kiindulópontja lehetett volna. Sőt, a horvátok azt is remélték, hogy Boszniát Horvátország részeként csatolhatják majd a Monarchiához, ami az ő súlyuk növekedéséhez járult volna hozzá. Éppen ettől való félelmükben a vezető magyar politikai körök az 1870-es években elleneztek is a balkáni területi hódítást, és amikor a magyar Andrássy Gyula közös külügyminiszter lett, heves szócsatákat vívott a katonai vezetőkkel, akik azonnali és minél nagyobb hódítást követeltek Boszniában.

Az eseményeket meggyorsította, hogy 1875-ben Hercegovinában, majd Boszniában helyi jellegű konfliktusok miatt törökellenes felkelés tört ki, amelynek vezetői első sikereik nyomán Bosznia és Szerbia egyesülését is deklarálták. Az egyébként is „Európa beteg emberének” számító oszmán állam nem tudott azonnal reagálni a peremvidéken zajló eseményekre, ugyanis azokkal egyidejűleg Bulgáriában is felkelés tört ki, amelyet a törökök brutális módon levertek. A felkelő bosnyákokat azonban a szerb közvélemény és a pánszláv lelkesedés hatására Szerbia előbb fegyverrel és önkéntesekkel, majd egy hadüzenet követően (Montenegróval együtt) hadseregével is támogatni kezdte. A háborúra valójában felkészületlen sereget egyébként egy orosz tábornok irányította, és ötezer orosz önkéntes is harcolt a szerbekkel. A szerb katonai sikerek azonban elmaradtak, az oszmánok sorozatos győzelmeket arattak felettük. Vereségükkel minden bizonytalansággal a boszniai mozgalom is lehanyagolt volna, ám a „keleti válság” ekkor már európai méreteket öltött, és a régió sorsát végül is a nagyhatalmi érdekek és kompromisszumok döntötték el.

Oroszország az évszázad során már három háborút viselt a törökökkel, de áhított céljait (a tengerszorosok megszerzését és a Balkán-félsziget ellenőrzését) mindeddig nem tudta elérni. Egy törökellenes háború tehát mindenképpen érdekében állt, de ezt csak akkor merte felvállalni, ha az nem okoz a krími háborúhoz hasonló konfliktust, amikor minden nagyhatalom

Oroszország ellen fordult. Szerencséjükre a világ tudomást szerzett a bulgáriai megszárlások valódi méreteiről, amelynek következtében az európai (de főleg a brit) közvéleményben erősen törökellenes hangulat alakult ki, és így Disraeli brit miniszterelnök sem folytathatta oszmánbarát külpolitikáját. Legalább ilyen érdekes volt a térségben egyébként is érdekelt Osztrák-Magyar Monarchia álláspontja, amelynek ekkor Oroszország a rövid életű „három császár szövetsége” révén szövetségese is volt. És bár voltak egyéb tervek is (egyres orosz, de osztrák-magyar körök az egymás elleni háborút is elképzelhetőnek tartották), a két nagyhatalom képviselői végül előbb Reichstadtban, majd 1877 januárjában Budapesten titkos megállapodást kötöttek. Ennek értelmében egy orosz-török háború esetén Ausztria-Magyarország semleges marad, és amennyiben Oroszország győz, annektálhatja (bekebelezheti) Bosznia-Hercegovinát, és tudomásul veszi, hogy az oroszok elfoglalják Besszarábia déli részét.

A megegyezés tudatában Oroszország 1877 áprilisában hadat üzent a törököknek, majd a függetlenségét kikiáltó Románián keresztül megkezdte a balkáni hadműveleteket. Ezek során ugyan az oroszok jelentős, mintegy 200 ezer főnyi veszteséget szenvedtek, ám gyors és nagy sikereket értek el. 1878 elején már hadseregük már Isztambul közelében járt. A váratlan sikerek azonban megriasztották a nagyhatalmakat: Anglia és Ausztria jegyzékben követelte a hadjárat befejezését, sőt 1878. február 15-én a brit flotta behajózott a Boszporuszba, és hajóágyúik farkasszemet néztek a Márvány-tenger partján álló oroszokkal. (Egyébként a Monarchia vezetésében is felmerült az orosz hadüzenet kérdése.) Ennek hatására Oroszország végül késznek mutatkozott a békekötésre, amelyet 1878. február 19-én Konstantinápoly egyik elővárosában, San Stefanóban kötöttek meg az oszmánokkal.

A biztos győztes pozíciójában megkötött San Stefanó-i békeszerződés azonban az orosz érdekek mentén kötött, és teljesen átrajzolta a Balkán erőviszonyait, ahol Oroszország komoly pozíciókat szerzett. Bosznia kérdésében Oroszország „megfeledezett” korábbi ígéreteiről, hiszen azt – autonómia megadása mellett – meghagyta a törökök kezén. (Más kérdés, hogy ez elég érdekes elképzelés volt, hiszen a most függetlenné váló és újabb területekkel is

gyarapodó Szerbia és Montenegró szinte teljesen elvágta Boszniát az oszmán állam többi területétől. Joggal lehetett attól tartani, hogy a területet az első adandó alkalommal Szerbia kaparintja meg, és a Monarchia közvetlen szomszédságában megerősödve tud nyomást gyakorolni az ott élő szerbekre.) Bécs felháborodása természetesen nem ismert határt, ám az orosz térnyerés szinte minden más nagyhatalmat is aggasztott. Az erős diplomáciai nyomás hatására, az újabb háború elkerülése végett Sándor cár kész volt végül tárgyalóasztalhoz ülni. A nemzetközi konferenciát az „őszinte közvetítőnek” ajánlkozó Bismarck német kancellár kezdeményezésére Berlinben tartották meg 1878. június 13. és július 13. között.

A berlini kongresszus több ponton is módosította a San Stefanó-i béke rendelkezéseit, és jelentősen csökkentette a balkáni orosz befolyást. Bosznia esetében a Monarchia ugyan nem tudta eredeti céljait teljesen megvalósítani, de fő célját mégis elérte: a területet 30 évre okkupálhatta, azaz a szerződés felhatalmazta a Monarchiát a terület megszállására és igazgatására. Oroszország, Törökország és Szerbia egyaránt felháborodott a döntésen, igaz, a szerbek továbbra is abban bíztak, hogy a megszállást követően Bosznia az ölükbe hullik majd.

A tartományok birtokbavétele annak ellenére sem ment zökkenőmentesen, hogy az oszmán kormányzat a lakosságot megadásra szólította fel, ám június 27-én a boszniai szerbek és muzulmánok a szarajevói ideiglenes kormány vezetésével felkelést robbantottak ki, amelyben mintegy 90 ezer főnyi haderőt vetettek be. A Monarchia 270 ezer fős haderővel, komoly hadműveletek megívásával tudta csak pacifikálni a területet, miközben jelentős veszteségeket szenvedett. (Csatában 3300, tífuszban és maláriában pedig mintegy 100 ezer osztrák-magyar katona halt meg a hadjárat során!) A katonai megszállást egyébként a Horvátországban állomásozó horvát 13. hadsereg alakulatai hajtották végre, vagyis a megszálló katonák éppúgy délszlávok voltak, mint a velük szemben álló felkelők, sőt parancsnokaikat is ugyanúgy, **Filipovienak** hívták. A hadműveletek lezárulása után is még 80 ezres megszálló sereg maradt a tartományban.

A terület ugyan formálisan nem lett a Monarchia része, a gyakorlatban azonban már saját tartományként kezelték. Jövője annyiban is kérdéses volt, hogy az osztrák vagy a magyar birodalomfélhez csatolják-e, vagy esetleg Horvátország része lesz. Bármelyik változat történt volna meg, az

Szarajevó az előző századelőn

megbontotta volna az amúgy is kényes egyensúlyt Bécs és Budapest között, így végül hosszas viták után 1880-ban a közös pénzügyminisztérium alá rendelték. A tartomány kormányzója forma szerint az ott állomásozó sereg főparancsnoka lett, de mellé kineveztek egy polgári tisztviselőt, aki a tulajdonképpeni hatalmat gyakorolta. Az oszmánok által létrehozott 5 közigazgatási kerület egyébként megmaradt (csak német nevet kapott), és a helyi társadalmi és gazdasági rendet is érintetlenül hagyták.

Az 1878 és 1908 közötti három évtized sok szempontból komoly fejlődést hozott Boszniának; kiépült egy a Monarchia többségéhez hasonló államigazgatási rendszer (igaz, képzett helybeliek híján számos idegen hivatalnok alkalmazása révén), kiépült a vasúthálózat, modern iskolarendszert vezettek be, ám a nagyrészt földművelőkből álló helyi lakosság ebből leginkább az adók jelentős emelését vette csak észre. A vasútépítésről, az ásványkincsek és a fa hatékonyabb kitermeléséről azt tartották, hogy azok sokkal inkább szolgálják az osztrák-magyar hadsereg, mint a boszniai lakosság érdekeit. A nemzetiségi kérdést – főképp Kállay Benjámín pénzügyministersége alatt – úgy próbálták meg kezelni, hogy egyfajta bosnyák nemzeti öntudatot alakítsanak ki a helyiekben, hogy azok ne kerülhessenek sem a szerb, sem a horvát nacionalisták hálójába. Ez a szándék azonban ekkor már elkészt; a boszniai szerbek a szerb, a horvátok a horvát nemzet részének tekintették magukat, a muzulmánok pedig a katolikus befolyás erősödését sérelmezve utasították el ezt az alternatívát.

1908-ra a külpolitikai környezet jelentősen megváltozott a három évtizeddel korábbi állapotokhoz képest. Szerbiában az élesen Habsburg-ellenes, orosz- és franciabarát **Karadjordjević** dinasztia került hatalomra, amely nyíltan megfogalmazta igényét Bosznia megszerzésére. Törökországban pedig egy forradalmat követően hatalomra jutott az ún. „ifjútürkök” mozgalma, amely ugyan egyelőre lekötötte a haldokló nagyhatalom energiáit, de tartani lehetett hosszabb távú megerősödésétől is. Időközben új nagyhatalmi szövetségek jöttek létre (a hármas szövetség és a hármas antant), igaz, 1908-ban még korántsem látszott lehetetlennek az, hogy a vitás kérdéseket békés úton is rendezni lehet. Ugyanakkor mind az orosz, mind az osztrák diplomácia élén jelentős változás történt; mindkét országban olyan politikus vette át a külügyek irányítását, akik a fennálló status quo módosítását tartották kívánatosnak. Alois von Aerenthal osztrák-magyar külügyminiszter az érdekszféra-politika meggyőződéses hívének számított, és úgy ítélte meg, hogy egyfajta „dinasztikus osztozkodás” keretében a Balkán ügyében ki kell egyezni Oroszországgal. A megegyezés részeként a Monarchia bekebelezné Bosznia-Hercegovinát és Szerbiát, s ennek elismeréséért cserébe hozzájárul ahhoz, hogy Oroszország megszerezze a tengerszorosokat és Konstantinápolyt. Tervét a Monarchia katonai vezetése is támogatta; Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök ugyanis csak egy megelőző (preventív) háború révén látta elháríthatónak a szerb fenyegetést.

A magyar politikai elit – 1878-cal ellenében – ezúttal támogatta Bosznia-Hercegovina annexióját, ugyanis ebben látták az ottani „felforgató tevékenység” letérésének esélyét. (Igaz, úgy gondolták, hogy a terület Magyarország része lesz.) Ausztriában az annexiót a Monarchia alkotmányos átalakítása szempontjából is fontosnak gondolták, a helyi autonómiák kiépítése nélkül a megszállt (és lényegében abszolutisztikusan kormányzott) tartományban robbanástól lehetett tartani. A közös minisztertanács ezek alapján 1908 augusztusában döntött az annexió gyors végrehajtásáról.

Az osztrák külügyminiszter hamarosan kapcsolatot keresett és talált orosz kollégájával, Alekszandr Izvolszkijjal, aki maga sem idegenkedett az osztozkodó külpolitikától, még ha az angol-orosz közeledés nagyrészt rajta is múlt. A két külügyminiszter több megelőző egyeztetés után 1908 szeptemberében a morvaországi Buchlau (Buchlov) kastélyában találkozott egymással, és sikerült egy olyan megállapodást kötniük, amely egyszerre irányulhatott a balkáni szláv népek és az ifjútörök forradalom ellen. Ez utóbbi azért volt szükséges, mert tartani lehetett attól, hogy az új, alkotmányos török kormány helyre akarja állítani a török uralmat Bosznia felett, és a muzulmán bosnyákok részt vennének az új török parlament munkájában. A buchlaui megállapodás értelmében „a Monarchia támogatja Oroszországot a tengerszorosok státuszának megváltoztatásában, amiért cserében a cári hatalom adandó alkalommal segítséget nyújt Bécsnek Bosznia helyzetének végleges rendezéséhez.” A megállapodás azonban szigorúan elvi jellegű volt, sem időpontról, sem más konkrétumról nem egyeztek meg egymással. Erre már csak azért sem kerülhetett sor, mert Oroszországnak nyugati szövetségeseinek hozzájárulását is meg kellett szereznie a tengerszorosok státuszának revíziójához, ettől azonban London határozottan elzárkózott.

Így nemcsak a világ közvéleményét, de az orosz külügyminisztert is megdöbben-tette, amikor utólag (!) arról értesült, hogy 1908. október 5-én Ferenc József császár proklamálta Bosznia-Hercegovina annektálását. Cserébe az osztrák-magyar uralkodó csak annyit jelentett be, hogy a Monarchia egyúttal kiüríti a **Novi Pazar-i** szandzsákot, amelyet szintén 1878-ban szállt meg.

A bejelentésre az érintettek és a nagyhatalmak reakciói eltérőek voltak. Törökország ugyan demonstratív módon eluta-

sította „területének elrablását”, de az osztrák-magyar áruk bojkottján kívül további lépéseket nem tett. Oroszország mélyen megcsalva érezte magát, s Izvolszkij jegyzéket küldött a berlini szerződést aláíró nagyhatalmakhoz, amelyben újból nemzetközi konferencia összehívását követelte. Bár szándékában angol, francia, sőt olasz kollégái is támogatták, Aerenthal a konferencián való részvételt az annexió elismeréséhez kötötte. A leghevesebben azonban Szerbia reagált, amely „nemzeti földjének” megszerzésére így elég kevés esélyt látott. Bécs és Belgrád között egyre inkább elmérgesedett a párbeszéd, ugyanis a szerbek területi kárpótlást követeltek. (A szerb sertéshús kereskedelmi bojkottja miatt, ami Szerbia gazdaságát csaknem tönkretette, már az annexió előtt is rendkívül feszült volt a viszony.) Ennek eredménye az lett, hogy a Monarchia csapatösszevonásokat hajtott végre a szerb határon, de Szerbia is háborúra készült. Az osztrák hadvezetés Szerbia (és esetleg Montenegró) azonnali lerohanását sürgette, erre azonban végül nem került sor. Szerbia ugyanis csak orosz támogatással mert volna belevágni a háborús konfliktusba. Oroszország azonban még nem heverte ki a Japánnal három évvel korábban megívott háború és az 1905-ös forradalom veszteségeit, és egy újabb konfliktusba nem kívánt belevágni balkáni barátja oldalán. Amikor pedig 1909-ben Németország kancellárja, Bernhard von Bülow nyíltan kiállt az annexió mellett, a kérdés lényegében eldőlt. Szerbiát (és közvetve Oroszországot) egy ultimátumban választást elé állították, amelyben lényegében a háború és a konferencia-javaslat életben tartása között lehetett választani. Miután angol és francia szövetségesei nem kívántak beavatkozni a balkáni konfliktusba, Oroszországnak nem maradt más választása, mint hogy meggyőzze Szerbiát az ultimátum elfogadásáról. Így Szerbia kénytelen-kelletlen bejelentette, hogy tudomásul veszi az annexiót, amely „nem sérti nemzeti érdekeit”, és ígéretet tett, hogy „változtat az Ausztria-Magyarországgal szembeni magatartásán és (...) mostantól fogva ez utóbbival jószomszédi kapcsolatokat ápol.” A mintegy 6 hónapig tartó „annexió válság” így Szerbia és Oroszország súlyos diplomáciai vereségével ért véget, ám az osztrák-magyar győzelmet sem lehetett teljesnek érezni. Ezzel az epizóddal ugyanis vége szakadt az orosz-osztrák együttműködési politikának a balkáni ügyekben, és

Oroszország végérvényesen a Habsburg Birodalom ellen fordult. Sokan érezték úgy, hogy a területszerzésnek egyszer még súlyos ára lehet. A konferencia-javaslat pedig a nagyhatalmak érdektelensége miatt hamarosan elsikkadt.

Az annexiót éppen Boszniában vették tudomásul a legnagyobb nyugalommal. (Igaz, helyzetük nem is változott meg ezáltal.) Ferenc József már az október 5-i kiáltványban megígérte, hogy a tartományban alkotmányos rendszert vezetnek be. Abban azonban már az uralkodó tekintélye is kevésnek bizonyult, hogy feloldja a magyar és az osztrák kormányzat közötti vitát a terület hovatartozásáról. Miután nem sikerült megegyezni, az új tartomány megmaradt „közösügyi irányítás” alatt, tehát egyfajta magyar-osztrák kondomínium jött létre. Az alkotmányosság bevezetése viszont valóban megtörtént, igaz, hogy egy fölülről bevezetett (oktrojált) alkotmány segítségével, 1910-ben. Ennek értelmében – a többi tartományhoz hasonlóan – Bosznia-Hercegovinában is működött egy 72 fős tartományi parlament (szabor), amelyet cenzusos és kuriális választójog alapján választottak meg. Ebben az évben választásokat is tartottak, amelyek során figyelmeztető jel lehetett, hogy a muzulmánok a széles autonómia, a horvátok a nagyhorvát trializmus, míg a szerbek a nagyszerb állam programjával próbálták megnyerni választóikat.

Bár Ferenc József a sikeres területszerzésért grófi címet adományozott külügyminiszterének, az annexió válságnak Ausztria-Magyarország csak látszólag volt nyertese. A megszerzett területek gazdaságilag nem voltak jelentősek, és megszerzésükkel a délszláv problémát nem sikerült nyugvópontra juttatni, sőt, minden addiginél élesebb feszültségek keletkeztek a Monarchia és szomszédai, valamint Oroszország között. A Monarchia szláv ajkú lakosai között is erősödött a nacionalista hullám, Csehországban például olyan mértékű zavargások törtek ki, hogy egy időre rendkívüli állapotot kellett elrendelni. A Balkán pedig továbbra is „Európa lőporos hordója maradt”, amelyben hamarosan újabb háborúk törtek ki, és valószínűleg az sem véletlen, hogy a Ferenc Ferdinánd trónörökös életét kioltó végzetes lövés éppen Sarajevóban dördült el. Bosznia-Hercegovina az ezt követő időkből volt az egységes Jugoszlávia része, majd egy újabb véres háborút követően önállóvá vált, ám a „boszniai kérdés” száz év múltán, a mai napig is aktuális.

Dr. Mayer János

Védendő védtelenek: a báránypirosító

A Baja környéki homokpuszták jellegzetes növénye az a beszédes nevű báránypirosító (*Alkanna tinctoria*) vagy társnéven homoki báránypirosító, amelynek gyöktörzséből nyert bíborszínű festékanyaggal jelölték egykor a rájuk bízott állatokat a juhászok. Nemcsak a magyar név, hanem a tudományos név második része – tinctoria – is utal a lehetséges, napjainkra már részben feledésbe merült használatra. A tudományos név első részét – Alkanna – pedig a perzsa-arab al-henna szóval hozzák összefüggésbe. A henna Egyiptomból származó, ma már többféle természetesen színező és kondíciót javító anyagként már évszázadok óta használnak.

Az élő báránypirosító karószerű, kismértékben elágazó gyökere, illetve gyökértörzse elérheti a 25 centiméteres hosszúságot és csúcsán akár a 1,5 centiméteres vastagságot is. A kívülről sötétbarna színű és könnyen lehámoló kéreg piros, alizarin típusú festékkel (alkanninnal) telített. A 15-30 centiméter hosszúságot elérő száruk körben a talajon hevernek, tulajdonképpen bokrosan szétterülnek. A szirmok kivételével az egész növényt apró, elálló és merev serteszőrök borítják. A gyökérzet csúcsán, a száruk között tölevélrózsa figyelhető meg: a levelek keskenyek-lándzsásak és hosszúságuk 2-5 centiméter. A száron lévő levelek szórt állásúak, valamivel hosszabbak, csúcsuk lekerekített, a felsők szíves vállúak. A fürtvirágzat eleinte a szár végén csomóban áll, majd egyre jobban elágazik. Az azúr vagy búzakék párta 5 cimpája lekerekített; a növény áprilisban és májusban virágzik. A természetes csésze a murvalevtől közel derékszögben áll el, terméskéi szemölcsösek.

A növény szárai szétterülnek

Az érdeslevelűek (*Boraginaceae*) családjába tartozó, szubmediterrán flóraelemnek számító báránypirosító a meszes talajú, nyílt homokpusztagyeppek tipikus növénye. Magyarországon a Duna-Tisza között, a Gödöllői-dombvidék egyes részein, a Szentendrei- és a Csepel-szigeten, illetve a Tengelici-homokvidéken fordulnak elő jelentősebb állományai. Baja környéki előfordulásairól dr. Balanyi László itteni kutatásait összegző kéziratában (*Botanikai gyűjtőútjaim 1955-1960*. Békés, 1987. 68. oldal) közöl adatokat. Eszerint a Bajai(Jankói)-szőlők, a Petői-szőlők, a Kiscsávoly és a Bokodi út melletti akácok homokos területein, illetve a közeli Illancson találta. Lényegében ezeken a területeken számíthatunk napjainkban is felbukkasására; cikkünk kísérő képei a kiscsávolyi Gólyasor melletti volt szovjet katonai gyakorlóterületen készültek. Múltbeli, a történelmi Bács-Bodrog vármegye területére vonatkozó előfordulásairól Prodan Gyula közölt adatokat. Cikkje (*Bács-Bodrog vármegye flórája*. In: Magyar Botanikai Lapok, XIV. kötet 1915. évfolyam, Budapest, 1915. 248. oldal). szerint „Homokon, különösen futóhomokon, mesgyéken, Regőcze, Madaras, Jánoshalma, Tompa, Szabadka.” – jegyezte fel.

A báránypirosítónak több – lényegében a festékanyagként történő használatára utaló – népi elnevezése vagy névváltozata ismeretes. Hoffmann Károly és Wagner János *Magyarország virágos növényei* című könyve (Budapest, 1907) szerint „Báránypirosító, piros- vagy vadökörnyelv, pirítógyökér.” A Csapody Vera és Priszter Szaniszló féle *Magyar növénynevek szótára* (Budapest, 1966) gyűjtés az „alkanna, homoki

Virágzó báránypirosító

pirosító, lánypirosító, pirítófü, pirosító, pirosítógyökér, veresökörnyelv, vörösgyökér, zsoldina” elnevezéseket említi.

A gyökereit kiások egykor jelentős mértékben megritkították a báránypirosító állományait, mára azonban hagyományos felhasználása háttérbe szorult. A növény napjainkban védett, természetvédelmi értéke tövenként 5000 forint.

Dr. Nebojszki László

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISSN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Attila, Bánáti Tibor, dr. Dániel József,
Jász Anikó, Kothenz Kelemen, Kovács Zita,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László, Schmidt Antal

Lapalapító és kiadó:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Postacím:
6500 Baja, Oltványi Imre u. 14.
Telefon: 79/325-599

Fenntartó:
Bajai Honpolgár Alapítvány
Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Bank Nyrt. Bajai Fiókja
Számlasszám: 11732033 20030119

Nyomdai munkák:
Arculat Nyomda Kft.
Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

**KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.**